

Курманалиева Ч., Асирдинова Т., Мусаева А.

**Башталгыч класстарда жазуу иштерин
жүргүзүүнүн жолдору (1-4-класс)**

Педагогикалык колледждин окутуучуларына,
студенттерине, орто мектептердин башталгыч класстарынын
мугалимдери үчүн

Каракол, 2019

УДК: 373.31.4
ББК: 74.2
Б 33

ЫМУнун Окуу-методикалык бирикмеси
(26.02.2019 № 6 токтому), тарабынан
басмага сунуш кылынды

Рецензиялаган:

Рыскулова Ж.

Б 33 Башталгыч класстарда жазуу иштерин жүргүзүүнүн жолдору (1-4-класс). Педагогикалык колледждин окутуучуларына, студенттерине, орто мектептердин башталгыч класстарынын мугалимдери үчүн. /Түз. Ч.А.Курманалиева, Т.Асирдинова, А.А.Мусаева; Ысык-Көл мамл. унив. –Каракол: 2019, - 55 б.

ISBN 978-9967-474-38-3

Бул методикалык колдонмо колледждин педагогика адистигинде эмгектенген окутуучуларга, студенттерге жана педагогикалык колледждердин мугалимдерине арналат. Жазуу жумуштары башталгыч класстарда милдеттүү аткарылуучу иштерден болуп саналат. Андыктан, практика учурунда студент жазуу иштерин туура уюштуруп, жүргүзө алуусу максатка ылайыктуу. Бул колдонmodo башталгыч класстарда жазуу иштерин жүргүзүү ыкмалары, орфографиялык эрежелер жана жазуу иштерин аткарууга ылайыкталган көнүгүүлөр, тексттер сунуш кылынды.

Методикалык колдонмо К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл Мамлекеттик университетинин колледжинин окуу-методикалык кеңешмесинде талкууланып, колледждин Окумуштуулар кеңешинде бекитилген.

Б 4306000000-19
ISBN 978-9967-474-38-3

УДК: 373.31.4

ББК: 74.2

©Курманалиева Ч.А., Асирдинова
Т., Мусаева А.А., 2019.

@ ЫМУ, 2019.

Киришүү

Башталгыч класстарда тамга таанып, китеп окуу менен катар эле, жазуу иштери да милдеттүү түрдө жүргүзүлө турган иштерден. Жат жазуунун максаты жазуу жүзүндө берилүүчү ойду так жана туура жазууну камсыз кылуу. Бул максатты ишке ашыруу башталгыч класстардан башталуусу керек. Андыктан, баланын туура жазуу көндүмдөрүн калыптандырууда сөздүк жат жазуудан баштап, чыгармачылык, эскертмелүү, тандалмалуу, эркин жат жазуу, баяндама, дилбаян сыяктуу түрлөрүн аткарууга жетишишет.

Колдонмого орфографиянын айрым эрежелерин, кыргыз тилинин тыныш белгилеринин айрым эрежелерин жана жат жазуу жумуштарын жүргүзүү ыкмаларын буга чейин жарык көргөн методикалык колдонмолордун негизинде (А.Турсунов “Кыргыз тилинин тыныш белгилери” Бишкек, 2002; Т. Асирдинова, Ч.Курманалиева, А.Түргөнбаева “Кыргыз тили боюнча жат жазуулар жыйнагы” Бишкек, 2017; С.Рысбаев, Б.Абдухамидова, М.Касымгелдиева «Башталгыч класстарда кыргыз тилинен жат жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн технологияларын өркүндөтүү» Бишкек «Гүлчынар» 2007; К.Абдиев, Ч.Мусаева. «Жат жазуу жана баяндама жыйнагы» -Бишкек, 2008; Ж. Ысмаилова,

К.Ибраимова «Таза жазуу» 4-кл. Бишкек, 2001) берүүнү туура көрдүк.

Бул методикалык колдонмодо кыргыз тилиндеги ө,ү,ң тыбыштары катышкан сөздөрдүн жазылышы, созулма үндүүлөр катышкан сөздөрдүн жазылышына карата ж.б. мисалдар, тексттер берилди.

Эне тилин окутууда өз алдынча сабаттуу жазууга, кыргыз тили сабагында өздөштүрүлүүчү фонетика, сөз жасоо, лексика жана фразеология, морфология, синтаксис, орфография жана пунктуацияны сөз өстүрүү менен тыгыз байланышта үйрөтүү мугалимдин негизги милдеттеринен.

Кыргыз тилин окутуу, жазуу иштерине көнүктүрүү көптөгөн мугалимдердин, изилдөөчүлөрдүн негизги максаттарынан болуп келген. Алгачкы алиппенин автору И.Арабаев окуучулардын кебин өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруп, буга карата атайын тапшырмаларды киргизген. Тунгуч окумуштуулардын бири К.Тыныстанов окуучулардын сөзүн өстүрүү үчүн кыргыз тили сабагында текст менен иштөөгө зор маани берип, өзүнүн бардык окуу китептеринде көптөгөн этнопедагогикалык мазмундагы көркөм тексттерди, элдик макал-лакаптарды кеңири киргизген. Кыргыз тилин окутуунун методикасы боюнча биринчи окуу куралын жазган С. Нааматов

кыргыз тилин окутуунун негизги максаты катары окуучулардын сөзүн өстүрүүнү аныктаган. Бул аталган тунгуч окумуштуулар кыргыз тилинин грамматикасын сөз өстүрүүнүн, байланыштуу кепти өстүрүүнүн негизги каражаты катары пайдаланышкан. Алгачкы методисттердин бул көз караштары, изилдөөлөрү андан ары улантылбай кыргыз тилин мектепте окутуунун негизги мазмунун тилдин грамматикасы түзүп калган. Куррикулумдун талаптарына ылайык, кыргыз тилин окутууда грамматикалык материалдарды өздөштүрүү менен гана чектелбей, тилдин практикалык аспектилерине негизги көңүл бурулууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттарында белгиленгендей: “Тилдин теориялык курсун окутуу аркылуу окуучулардын кебин өстүрүү, ошондой эле аларды сабаттуу, маданияттуу кеп адебине ээ кылууда тилдин фонетикалык, лексикалык, морфологиялык, синтаксистик, фразеологиялык, пунктуациялык бардык каражаттарын пайдалануу менен адабий тилде ээн-эркин баяндама, дилбаян, эссе, тезис, макала, жана башкаларды жаза алууга машыктыруу зарыл”. [Кыргыз Республикасынын мектептеринде предметтик билим берүүнүн мамлекеттик стандарттары. –Б.: 2007.- 30 б.]

Орус тилин окутуу методикасын изилдеген окумуштуулар А.В.Текучев, Т.А.Ладыженская, В.Ч. Капинос, Е.Ч.Никитина, Ф.И.Буслаев, Н.Н.Сергеева, М. С. Соловейчик, ж.б. сөз өстүрүү, жазуу иштерин, анын ичинде баяндама жазуунун жол-жоболорун иштеп чыгышып, иш-аракеттин бул түрлөрүн грамматиканы окутуунун ажырагыс бир бөлүгү катары карашкан.

Жазуу иштери жалпы билим берүүчү орто мектептин башталгыч класстарында да жүргүзүлөт. Окуучулардын өз оюн жазуу жүзүндө ырааттуу баяндап бере алышына жетишүү үчүн жазуу жүзүндө аткарылуучу ар түрдүү иштерди аткартуу негизги маселелерден болуп саналат. Жазуу иштери аркылуу окуучулардын окуу материалын терең түшүнүүгө көнүктүрүп, алардын шык-жөндөмүн өнүктүрөбүз.

Жазуу жумуштарынын түрлөрү тексттин негизинде, сүрөттөр аркылуу, ошондой эле угуу тексттери аркылуу, мугалим тарабынан берилген таяныч сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жардамы менен жүргүзүлөт. Жазуу иштеринин түрлөрүн аткарууда окуучулар ар бир сөздү орду менен пайдаланууга, сүйлөмдөрдү синтаксистик жактан туура түзүүгө машыгышат. Системалуу жүргүзүлгөн жазуу жумуштары окуучулардын орфографиялык жана пунктуациялык жактан сабаттуулугун арттыраары анык. Албетте, окуучулар өз алдынча баяндама, жат жазуу, дил баян жаза алуусу үчүн ага чейин

ар кандай машыгууларды өткөрүүсү керек.

Жазуу иштерине киришүүгө чейинки даярдык иштер төмөнкү планда жүргүзүлгөнү максатка ылайык:

- Тексттин мазмунуна карата мугалимдин багыт берүүчү кириш аңгемеси, тексттин окулушу, мазмундун түшүндүрүлүшү,

- Сөздүк-орфографиялык даярдыктар: тексттеги мааниси түшүнүксүз сөздөрдүн маанисин чечмелеп түшүндүрүү, жазылышы татаал болгон сөздөрдүн жазылышын доскага жазып көрсөтүү.

- Эгер баяндама болсо планы (текст экинчи жолу окулгандан кийин анын мазмунун тийиштүү иреттүүлүктө камтылгандай кылып планы түзүлүп, доскага жазылат).

- Тексттин мазмунун план боюнча 2-3 балага оозеки айттыруу, кемчиликтерин оңдоо.

Жазуу жумуштарынын ичинен баяндама жаздыруу иши окуучулардын кабыл алуусун, текстти түшүнүүсүн, ой жүгүртүүсүн, стилин калыптандырууда өтө зор мааниге ээ.

Окумуштуу-методист А.Садабаев өзүнүн “Изложение өткөрүүнүн методикасы” аттуу эмгегинде баяндаманын төмөнкүдөй түрлөрүн аныктаган:

- көнүктүрүүчү изложение;
- сүрөт боюнча изложение;
- баяндама изложение;
- кыска изложение;
- кеңири изложение.

Аталган эмгекте автор изложениенин ар кандай түрлөрү, этаптары, формалары кандай болорун, изложение жаздыруунун методикалык ыкмаларын изилдөөгө алган.

Жогоруда белгиленген баяндаманын бардык түрлөрү башталгыч класста кыргыз тилин текстке байланыштуу окутууда кеңири колдонула алат.

Кыргыз тилин окутууда төмөнкүдөй жазуу иштери жүргүзүлөт:

- текстти көчүрүп жазуу (абзацты, бөлүмдү);
- жат жазуу;
- суроолорго тексттен жооп таап жазуу;
- сүрөт боюнча түзүлгөн суроолорго жооп жазуу;
- баяндама жазуу;
- таяныч сөздөр менен сүйлөмдөрдү, тексттерди түзүп жазуу;
- текстти трансформациялап жазуу (жак, сан, чак, ж.б. өзгөртүү);
- сүрөт боюнча ой жүгүртүп аңгеме жазуу;
- көргөн фильми, спектакли, же өзү күбө болгон кандайдыр бир кырдаал боюнча баяндоо, сүрөттөө, талдоо иретинде мүнөздөө жазуу;

- тексттин тематикасы боюнча талдоо жазуу;
- текстти улантып жазуу;
- эссе жазуу;
- дилбаян жазуу;
- кат жазуу;
- иш кагаздарын жазуу.

Бул жазуу иштерин жаздыруунун негизги максаты - окуучулардын кебин жана байланыштуу кебин өстүрүү болуп саналат. Байланыштуу кепти өстүрүүнү төмөнкү иш-аракеттер менен бирдикте алып барганда гана көздөгөн максат ишке ашарын тажрыйба өзү көрсөттү:

- окуучулардын байланыштуу кебин өстүрүүдө тил, кеп, текстти биримдикте окутуу;
- тилдин бөлүмдөрүн бири-бири менен карым-катышта үйрөтүү;
- байланыштуу кептин мазмундук бөлүктөрүн байланышта кароо;
- предмет аралык байланыш.

1. Тил, кеп жана тексттин байланышы:

- тилдин бөлүмдөрү: фонетика, морфология, синтаксис;
- байланыштуу кеп: оозеки кеп, жазуу кеби;
- текст: окуу китебинде берилген текстке мүнөздөмө берүү, далилдүү айтуу, текстке талдоо жүргүзүү, текст түзүү.

2. Тилдин бөлүмдөрүнүн ич ара бири-бири менен байланышы:

- сөздүн морфологиялык жана синтаксистик жол менен жасалышын үйрөнүү;
- сөздүн лексикалык, грамматикалык маанилерин чечмелөө;
- кыргыз орфографиясынын эрежелерин өздөштүрүү;
- текст түзүү (эссе, баяндама, дилбаян, ж.б.)

3. Байланыштуу кептин бөлүктөрүнүн өз ара байланышы:

- түрү, тиби, стили: оозеки, жазуу, диалог, монолог, баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү; оозеки, сүйлөшүү, окуу-илимий, көркөм, публицистикалык иш кагаздарынын стили, айтып берүү, билдирүү жазуу, текст түзүү.

4. Предмет аралык байланыш:

- адабий окуу, математика, мекен таануу, адеп окуу китептеринен тексттерди пайдалануу;
- кайсы окуу китебинен алынган текстте кайсы сөз түркүмү көбүрөөк кездешкенин талдоо.

Тил, кепти окутуу менен жазуу иштерин жүргүзүү аркылуу окуучулардын орфографиялык сабаттуулугун арттырып, коммуникативдик жана кептик компетенцияларын калыптандырууга зор өбөлгө түзүлөт.

Өз алдынча текст түзүүгө карата ар кыл иштердин түрлөрү ар бир окуучуда өзгөчө терең түшүнүүнү пайда кылып, алардын бир кыйла байкагычтыгын өнүктүрөт. Туура, сабаттуу, логикалуу жаза билүү маданиятына үйрөтүү менен жаза билүүдө өзүнүн жекече стилин, манерасын, көз карашын табууга жардам берет. Өзүнүн жекече ойлорун жана тажрыйбаларын урматтай билүүгө үйрөтөт.

Эне тилин окутууда жазуу иштерин жүргүзүү:

- окуучулардын жазган текстин кайра карап чыгып, редакциялоо, көчүрүп жазуу көндүмдөрүн өнүктүрөт;

- өз ойлорун жазуу жүзүндө баяндоону практикалоого мүмкүндүк түзөт;

- кайра окуп чыгууда жана мындан ары пайдаланууга мүмкүн болгон материалдарды топтоого мүмкүндүк берет;

- окуучуларга жазуу иштеринин натыйжаларына көз салып турууга шарт түзөт;

- оозеки кебинде пайдаланылбай калган сөздөрдү сүйлөмдөрдү колдонууга мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Бул иш-аракеттер кептик жана социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга багытталат. Жогоруда белгиленгендей, жат жазуу, баяндама, дилбаян, дилбаяндын элементтери камтылган баяндама, эссе, аргументтештирилген эссе, ж.б. окуучулардын кептик-коммуникативдик компетенцияларын калыптандыруу үчүн кызмат кылат. Жазуу ишин жүргүзүү (мисалы, дилбаянды) процесси өз ичине:

- теманы тандап алуу;
- дилбаяндын максатын аныктоо;
- жазуу иши жооп бере турган суроолорду тактоо;
- план түзүү;
- маалымат топтоо;
- текстти болжолдуу жазуу;
- окуп чыгуу;
- оңдоолорду, түзөтүүлөрдү киргизүү;
- экинчи ирет кайра окуп чыгуу;
- каталарды (грамматикалык, орфографиялык, пунктуациялык, стилдик) текшерип, оңдоо;
- жазып бүтүрүү сыяктуу иш-аракеттерди ичине камтыйт.

Дилбаян, баяндама, өздөштүрүлүп жаткан текст боюнча эссе, же кыскача аңгеме жазуу учурунда окуучулар бул иш-аракеттердин ырааттуулугун сактоо менен жакшы натыйжаларга жетишишет.

Башталгыч класстарда жазуу иштерин жүргүзүүнүн ыкмалары
Башталгыч класстарда жазуу иштерин анын эң жөнөкөй

элементтерине таянып жүргүзүү талапка ылайык. Андай иш-аракеттердин катарына:

- жат жазуунун бардык түрлөрү;
- таяныч сөздөрдү пайдаланып аңгеме же жомок жазуу;
- текст түзүү;
- план түзүү;
- сүйлөм түзүү;
- кат жаза билүү,
- дилбаян жазуу;
- баяндама жазуу ж.б.у.с. жазуу иштеринин түрлөрү кирет;

Башталгыч класстарда эне тилин текстке байланыштуу окутууда жазуу иштеринин бардык түрлөрү кеңири колдонулат. Жат жазуунун түрлөрү окуучулардын билимдерин текшерүүнүн эң негизги иш-аракеттеринен болуп саналат. Ар бир бөлүмдү, чейректи жыйынтыктоодо грамматикалык материалдарды окуучулардын өздөштүрүү деңгээли, алардын орфографиялык сабаттуулугу текшерилип, анын жыйынтыктарынын негизинде мугалим өзүнүн андан аркы иш-аракеттерин пландаштырат. Жат жазуунун башталгыч класстарда колдонулган текшерүү жат жазуусу, сөздүк жат жазуу, эске тутуу жат жазуусу, көрүү жат жазуусу, чыгармачылык жат жазуу сыяктуу түрлөрүнөн тышкары азыркы учурдун талабына ылайык интерактивдүү окутуунун негизинде жүгүрүп жазган жат жазуу түрүн колдонуу сунушталууда.

Бул иш-аракет салттуу окутуудагы жат жазуунун түрлөрүнөн толугу менен айырмаланат. Мында окуучунун кыймыл-аракети, көрүү, окуу, жазуу, сүйлөө, угуу сыяктуу кеп ишмердигинин бардык бирдиктери катышат. Ар бир окуучунун жекече иш-аракетинде жогорку жоопкерчилик пайда болуп, топтун жеңиши андан көз каранды экендигин, ага түздөн-түз таасирин тийгизерин сезет, өз ара биргелешип, байланышта, мамилелешип иштешет.

Ал эми программалык талаптарга ылайык, жат жазуунун көлөмү чейректер боюнча төмөнкүдөй болот:

классы	1- чейрек	2- чейрек	3- чейрек	4-чейрек
II	20-25 сөз	25-30 сөз	30-35 сөз	35-40 сөз
III	40-45 сөз	45-50 сөз	50-55 сөз	55-60 сөз
IV	60-65 сөз	65-70 сөз	70-75 сөз	75-80 сөз

Айрым учурларда текшерүү жат жазуусу грамматикалык тапшырмалар менен коштолот.

Жат жазуу иши төмөнкүдөй бааланат:

“5” деген баа орфографиялык жагынан оңдолбогон, ката кетирилбеген жат жазууга коюлат. Жазуу жумушу ачык-так, каллиграфиялык жактан талапка жооп берүүсү шарт. Бир жолку

оңдоого жол берилет.

“4” деген баа 2 орфографиялык, 1 пунктуациялык, же болбосо, 1 орфографиялык, 2 пунктуациялык ката кетирилген ишке коюлат. Иштин таза, каллиграфиялык жактан туура аткарылгандыгы эске алынат.

“3” деген баа 3төн 5ке чейинки орфографиялык ката кетирилсе коюлат. Мында каталардын төмөнкүдөгү вариантта жиберилиши эсепке алынат: 3 орфографиялык жана 2-3 пунктуациялык, же 4 орфографиялык, 2 пунктуациялык, же 5 орфографиялык 1 пунктуациялык өңдөнгөн каталар.

“2” деген баа 5-7 орфографиялык ката кетирилген ишке коюлат. Булганыч жана каллиграфиялык талаптардан четтеп кеткен мүчүлүштүктөрү да кошулат.

“1” деген баа 8ден ашык орфографиялык ката кетирилген жазуу ишине коюлат.

Жазуу ишиндеги окшош каталар бир ката катары эсептелет. Төмөнкүлөр ката деп эсептелбейт:

- сүйлөмдүн аягына чекит коюлбай, бирок кийинки сүйлөм баш тамга менен башталып жазылса;

- окуучунун өзү тарабынан киргизилген оңдоо-түзөтүүлөр, тамганын үстүнөн басып оңдоо;

- орфографиялык жана пунктуациялык өтүлө элек материалдардан ката кетирилсе.

Сөздүк жат жазууну өткөрүүдөгү сөздөрдүн болжолдуу саны:

II класста- 8 сөздөн 10 сөзгө чейин;

III класста- 10 сөздөн 12 сөзгө чейин;

IV класста- 12 сөздөн 15 сөзгө чейин болот.

Сөздүк жат жазууга төмөнкүдөй баалар коюлат:

“5” деген баа сөздүк жат жазууда ката жиберилбесе;

“4” деген баа бир ката жиберилип, бир оңдоо киргизилсе;

“3” деген баа эки ката жиберилип, бир оңдоо киргизилсе;

“2” деген баа 3-5ке чейин ката жиберилсе;

“1” деген баа 6, же андан ашык ката жиберилсе коюлат.

Бирок, биринчи класстар үчүн бул бааларды коюунун анча кажети жок деп ойлойбуз, башкача айтканда мектеп босогосун жаңы гана аттап, али мектеп турмушуна көнө элек баланы кескин түрдө, өзгөчө жаман деп баалоо баланын андан аркы окууга болгон кызыгуусун жоготуп коюшу мүмкүн. Ошондуктан алгачкы жазуу ишин жылдызча, тегерек, төрт бурч ж.б. ар түрдүү белгилер менен белгилөө максатка ылайык деп ойлойбуз. Ошондой эле, текшерүүдө мугалим окуучунун жазуу ишиндеги каталарды кызыл түстөгү калем менен оңдоп, баасын коёт. Текшерүүнүн бул түрү

окуучуларга окуу жетишкендиктерин жакшыртууга андай деле жардам бербейт, ал эми кээ бир учурларда аларда окууга кайдыгер мамиленин калыптанышына алып келет. Алдыңкы окуучу теманы, предметти окуп-үйрөнүүгө кызыгын жоготуп, жетишип окуй албаган окуучуга айланышы мүмкүн. Анткени, мындай жагдайда окуучу каталарды табуу жана оңдоо процессиндеги пассивдүү байкоочунун ролун гана аткарып калат.

Алдыңкы мугалимдердин иш тажрыйбаларына таянсак, жазуу иштерин текшерүүдө мугалим жазуу жүзүндөгү кайтарым байланышты колдонсо болоруна ынандык. Жазуу түрүндөгү кайтарым байланыш - окуучуга мугалим тарабынан жазуу түрүндө анын жазган ишине комментарийлерди берүүсү. Мындай ыкма жазуу иштерин: жат жазуу, эссе, дил баян, ж.б. текшерүүдө пайдаланылса, жакшы натыйжа берет.

Ал эми жазуу ишин текшерүүдө мугалим тарабынан жазуу жүзүндөгү сунуш берилсе, окуучу ал сунуштун үстүндө ой жүгүртөт, талдайт, ал каталарды кийинки жазуу ишинде кайталабоого аракеттенет.

Жазуу жүзүндөгү сунушта окуучуга ката кеткен жерди так көрсөтүп, катанын түрүн оңдоого жардам бере турган тийиштүү эреже көрсөтүлүшү керек. Окуучулар өз иштерин жакшыртуу үчүн мугалимдин сунуштарынын негизинде (дагы бир жолу теманы, теориялык материалды, эрежени кайталап) каталардын үстүндө иштешет. Окуучуларга жазуу жүзүндөгү сунуш берүү алардын тигил, же бул тема боюнча билимдерин өркүндөтүү жана бышыктоо үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүп, окуу процессиндеги “мугалим-окуучу” өз ара кызматташтыгы үчүн жагымдуу чөйрөнү камсыз кылат.

Эскертүү; айрым учурда, иш таза аткарылып, одоно эмес бир нече каталар кетирилсе, аларды топтоштуруп, 3 катаны 1 ката катары эсептөөгө башталгыч класстарда жол берилет.

Жат жазуу жумушу кантип жүргүзүлөт

Адегенде, мугалим окуучунун кагаз, калемин даярдап, дарегин жаздырган соң, жат жазуунун аталышын тактага даана жазып коёт. Андан соң, текстти окуучуларга үн чыгарып, токтоо, көрктүү, уккулуктуу үн менен окуп берет. Даярдоо мүнөзүндөгү жат жазуу жумуштарында анын түрүнө жараша иш алып барат. Көпчүлүк мугалимдер окуучуларды шаштырбас үчүн жана түшүнүктүү болсун деп ойлоп, жат жазуу жумушун жүргүзүүнү өтө кунарсыз ишке айлантышат. Айрым учурда татаал сөздөрдү тамгалап, кээде дээрлик сөздөп айтып беришет. Бул методикалык жактан эң эле жаңылыштык болуп саналат. Жат жазууну эч качан тамгалап

айтып жаздырууга болбойт. Окуучу жазып жаткан тексттеги ар бир сүйлөмдө эмне жөнүндө сөз болуп жаткандыгын билсин үчүн, бир сүйлөмдү толук окуп берет. Ошол сүйлөмдө башталган ойдун учугун окуучу кийинки сүйлөмдөн «жоготуп койбос» үчүн, ар бир сөздү жалаң эле муундап- сөздөп, же сөздөп айтып берүү да туура эмес. Мындан кутулуунун негизги жолу – айрым зарыл учурду гана муундап сөздөп жана сөз айкаштап айтып берүү менен бирдикте ишке ашыруу керек.

Ошондо гана окуучу:

1) Текстти жазып жатып, анын мазмунун да түшүнө алат;
2) Сүйлөмдүн мазмунун түшүнүү менен гана аны интонациялык, стилистикалык жактан туура жаза алат.

3) Сөздөрдү орфографиялык эрежелерге ылайык туура жазат.

Бул сабакта төмөнкүдөй максаттар ишке ашат:

•сүйлөмдөрдү жазуу аркылуу маалыматтарды эсине тутуусу өнүгөт;

•сүйлөмдөрдүн байланышын, лексикалык маанисин айырмалайт;

•туура, сабаттуу жазууга үйрөнөт;

•көрүү, угуу, жазуу, сүйлөө көндүмдөрү өнүгөт;

•топто биргелешип иштөөгө машыгышат.

Төмөндө жат жазуу ишине арналган бир сабактын планын сунуштайбыз. Сабактын темасы: “Эне тили”.

Сабактын максаты: “Эне тили” текстинин негизинде жат жазуу менен сүйлөмдөрдү сөздөрдүн лексикалык маанисин, сүйлөмдөрдүн өз ара логикалык байланыштарын түшүнүп, билишет. Туура, сабаттуу жазууга көнүгүшөт. Биргелешип, жардамдашып иштөө аркылуу жазуу ишин аткарууга машыгышат.

Сабактын методдору: топто иштөө, баалоо.

Сабактын ресурстары: А-4 кагазына жазылган тексттер. Иш кадамдары:

1. А-4 кагазына жазылган текст дубалдын 4 жерине илинет.

2. Класстагы окуучулар 1ден 4кө чейин саноо менен, 4 топко бөлүнүшөт. Топ уй мүйүз тартып отурушат.

3. Ар бир окуучу солдон оңду көздөй ирети менен кезектешип өз тобуна тиешелүү дубалда илинген кагаздагы тексттен 1 сөздү жүгүрүп окуп, өз тобуна айтып берет.

4. Окуучулар кезектешип, тез жүгүрүп, чуркап, өз тобуна сөздөрдү окуп, айтып берип турат. Текстти жазып бүтмөйүнчө бул иш-аракет улантылат.

5. Кайсы топ биринчи бүтсө, бүткөндүгүн белгилеп, алакан чабышат.

6. Ар бир топ “чуркап жазган жат жазуусун” презентациялайт.

Окуучулар жалпы анализдеп, каталарын текшерешет.

Текст: “Эне тили”.

Жер жүзүндө миңдеген тилдер бар. Бирок ар бир адамдын өзүнүн эң жакын жана кадырлап сүйгөн эне тили болот. Тилди сүйүү – бул ошол тилде эркин жана сабаттуу окуу, жазуу жана сүйлөй билүү. Так ушул тил сенин жүрөгүңдү жылыткан жакшы сөздөр болуп айтылат. Сенин көңүлүңдү көтөргөн шайыр ырлар ырдалат. Укмуштуу жомок болуп төгүлөт. Эне тил аркылуу гана акылман кептердин дүйнөсүнө кире аласың.

Талкуулоо үчүн суроолор:

– *Кандай каталарды кетирдиңер?*

Үй тапшырмасы: Үйдөн “Эне тили” темасындагы ырлардан, макал- лакаптардан, учкул сөздөрдөн жаттап келүү.

– *Топту алдыга, же тескерисинче, артка тартып жаткан учурда өзүңөрдү кандай сездиңер?*

– *Жүгүрүп жазган жат жазуу ишинде кандай кызыктуу учурлар, же жаңылмачтарды байкадыңар?*

– *Эне тили жөнүндө кандай ырларды, макал- лакаптарды учкул сөздөрдү билесиңер?*

Бүгүнкү күндө башталгыч класстардын мугалимдери тарабынан текшерүү жана чейректтик жат жазуу гана колдонулуп, жат жазуунун калган түрлөрү сейрек жүргүзүлүп, же таптакыр эле унутта калтырылууда. Эгерде сөздүк, чыгармачылык, үйрөттүүчү, көрүү, жат жазуулары атайын пландаштырылып, максаттуу жана ырааттуу жүргүзүлсө, окуучулардын сабаттуулугу артып, өтүлгөн темалар боюнча билим, билгичтиктер, көндүмдөрүнүн калыптануусуна өбөлгө түзүлөт.

Сөздүк жат жазуусун жүргүзүүдө сөздөрдү мугалим окуп берет, окуучулар жазышат. Текшерүү үчүн сөздөрдүн туура жазылышы атайын плакатка, же досканын артына алдын-ала жазылып, жазуу иши аяктаган соң көрсөтүлөт. Бири-бирин, же өзүн-өзү баалоо, катанын үстүндө иштөө ыкмасы колдонулат. (Мындай жат жазуунун түрүн мугалим кадыресе сабактарда деле, убакытка жараша окулуп жаткан тексттин ичинен 5-10 сөздү, же жаңы материалга тиешелүү, мисалы сын атооч, же этиш сөздөрдөн алып окуучуларга жаздырып, системалуу иш-аракетке айлантса орфографиялык сабаттуулукту арттырат).

Чыгармачылык жат жазуу жаздырууда мугалим окуучуларга «Шаарда», «Айылда», «Жайлоодо», «Көлдө» сыяктуу темаларды доскага жазат. Ушул темалардын бирин тандап, окуучулар эссе

жазышат. Сүрөт тартып, ыр чыгарышат. Мындай иш-аракеттер окуучунун жазуудагы сабаттуулугун, байланыштуу кебин текшерүү жана өнөрүн ачуу менен байланышта каралат. Мугалим өзү текшерип, жыйынтык чыгарат. Кетирилген каталарды классификациялап, аларды оңдоо, жоюу үчүн жекече карточкаларды иштеп чыгып ар бир окуучу менен иш алып барса, жакшы натыйжа болот.

Чейректик жат жазуу - ар бир чейректин аягындагы окуучунун орфографиялык жана каллиграфиялык билгичтиктерин текшерүү, жыйынтык чыгаруу жана андан аркы кайсы багытта иш алып баруу зарылдыгын аныктоо максатында жүргүзүлүүчү жазуу иши. Мугалим тарабынан текшерилип, кетирилген каталар классификацияланып, окуучуларга аларды жоюу жолдору көрсөтүлөт.

Үйрөтүүчү жат жазуунун максаты - окуучунун сабаттуулугун текшерүү менен катар өтүлгөн тилдик материалды өздөштүрүүсүнө көнүктүрүү, үйрөтүү. Жат жазуунун түрүн жаздырууда төмөнкүдөй тапшырмалар аткартылышы мүмкүн:

- тексттеги көп чекиттердин ордуна жөндөмө мүчөлөрүн улап жазгыла;
- берилген сөздөрдү керектүү жөндөмөлөргө коюп, тексти толуктап жазгыла.
- тексттен зат атоочторду таап, аларга суроо койгула;
- тексттеги алды сызылган сөздөрдү маанилеш сын атоочтор менен алмаштыргыла;
- тексттен уңгулаш сөздөрдү тапкыла, ж.б.

Көрүү жат жазуусун жаздырууда мугалим доскага же батманга жат жазуунун тексттин жалпыга даана көрүнгөндөй кылып жазып даярдап коёт. Окуучуларга жат жазуунун бул түрүнүн максаты жана аны аткаруу жолу ачыкталат. Текст бир жолу мугалим тарабынан окулуп, окуучулар менен бирдикте тексттин мазмуну, аталышы, канча сүйлөмдөн куралгандыгы, тыныш белгилеринин коюлушу, кыска жана созулма үндүүлөр, катар келген үнсүздөр, йоттошкон тамгалар, ж.б. зарыл деп эсептелген эрежелер эске салынат. Текст окуучулар тарабынан дептерге көчүрүлүп жазылат. Баалоо критерийи катары окуучулардын концентрациясы, каллиграфиясы алынат.

Текшерүү жат жазуусу өтүлгөн темаларды кайталап эске түшүрүү, бир канча убакыттан соң жаңы тема менен байланышта

билимди бышыктап туруу максатында жүргүзүлөт. Жат жазуу мугалим тарабынан жаздырылып бүткөндөн соң, «Тексттерден кыймыл-аракетти билдирген сөздөрдү тапкыла. Ал сөздөрдү муунга бөлүп, үндүү жана үнсүз тыбыштарды ажыраткыла» деген сыяктуу кошумча тапшырмалар берилет. Баалоо критерийи катары орфографиялык жана пунктуациялык сабаттуулуктан тышкары, тилдик материалдардын өздөштүрүлүшү алынат.

Жатка жазуу жат жазуунун өткөрүүнүн алдында ыр түрүндөгү тексттер окуучуларга берилип, үйдөн жаттап келүү тапшырылат. Окуучулар ырдын тексттин эске тутуусу боюнча жатка жазууга машыгышат. Мугалим, өзүн-өзү, бири-бирин баалоо ыкмалары менен текшерилет. Кетирилген каталардын үстүндө иштөө жүргүзүлөт.

Кыргыз тилинин айрым жазуу эрежелери.

I. Үндүү тыбыштардын жазылышы.

1. Кыргыз тилиндеги сөздөрдө **э** тыбышы сөздүн башталышында келсе, **э** тамгасы менен, сөз ортосунда жана сөз аягында үнсүз тыбыштардан кийин келген учурларда **е** тамгасы менен белгиленет, ал эми созулма түрү бардык учурда **ээ** болуп жазылат.

2. Орус тилинен же орус тили аркылуу чет тилдерден кирген бир катар сөздөрдө жана энчилүү аттарда айтылыш өзгөчөлүгүн айрыкча белгилеп көрсөтүү максатында сөз башында, үндүүлөрдөн кийин жана үнсүздөрдөн кийин да **э** жазылышына жол берилет.

3. Үндүү тыбыштар менен аяктаган сөздөргө үндүү тыбыш менен башталган мүчө уланганда, үндүүлөрдүн бири түшүп калат: бала-ым-балам, эне-ым-энем, тара-ын-таран, укта-ып-уктап, унгу сөздөрдө болсун же сөзгө мүчө уланганда болсун -оо,-уу созулма үндүүлөрү йоттошкон тыбыштардан же **й** тыбышынан кийин катарлаш келген учурларда алардын айкалышы **йе**, **юу** түрүндө жазылат: аюу, коюу, боө+оо=боөо, ая+оо=аөо, тая+оо=таяо, жай+уу=жаюу, кой+уу=коюу ж.б;

II. Үнсүз тыбыштардын жазылышы

Б тамгасынын жазылышы

Б тыбышы эки үндүүнүн ортосунда жылчыкчыл **в** тыбышына окшош айтылса да, жазууда **б** тамгасы менен жазылат: ооба, аба, собол («суроо» маанисиндеги сөз), өбөлгө, обон, үбөлүк, кубаныч, убал, добуш ж.б.

Бир катар сөздөрдө **г** тыбышы сөздүн эң аягына келгенде каткалаң **к** тыбышы сыяктуу айтылат, бирок, жазууда **г** тыбышы

сакталып кала берет: педагог (айтылышы) - педагог (жазылышы)
налок (айтылышы) - налог (жазылышы), диалок (айтылышы) -
диолог (жазылышы), демагок (айтылышы)- демагог (жазылышы),
залок (айтылышы) – залог (жазылышы).

Ж тамгасынын жазылышы

Кыргыз тилиндеги **ж** тыбышы менен орус тилинен кабыл алынган сөздөрдөгү **ж** тыбышынын айтылышы бири-бирине туура келбесе да, бул эки тыбыш бир гана тамга аркылуу берилет: жашыл, желек, жигит, жолборс, жөнөкөй, жумшак, жүн, жыгач, жандарм, жюри, пейзаж, мажбур, муктаж.

Ф, х, ц, ү тамгаларынын жазылышы.

1. Алфавиттен орун алган **ф, х, ц, ү** тамгалары дээрлик орус тили аркылуу кирген сөздөрдө колдонулат: фабрика, фамилия, ферма, фляга, цемент, цех, патефон, плаү, художник, цензура, футбол, химия, экваторүик, цирк, циркуль, үетка.

2. Кыргыз тилинде **ф** тамгасы айрым тууранды жана кээ бир энчилүү аттарда гана колдонулат: Уф! Күндүн ысыгын карачы. Бөф! Жыты жаман экен. Фатима, Фарида (кишинин аттары).

3. Кыргыз тилинде **х** тыбышы хан, пахта деген сөздөрдө ха-ха. ах, бах, төх сыяктуу сырдык же тууранды сөздөрдө гана колдонулат.

4. Араб, иран тилдеринен кирип, айрым тектеш тилдерде **х** аркылуу айтылып жана жазылып жүргөн рахмат, хурма, хурсант, хуштар сыяктуу сөздөрдүн кыргызча аркылуу айтылышына жана жазылышына да жол берилет: ыракмат, курма, курсант, куштар.

Йоттошкон е, ө, ю, я тамгаларынын жазылышы.

Йоттошкон е тамгасы төмөнкү учурда жазылат:

1. Үндүү **и** тыбышынан кийин йоттошкон **йэ** тыбышын билдирүү үчүн колдонулат: тиешелүү, тиер-тийбес, чие, чиеленген.

2. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө сөз башында жана үндүүлөрдөн кийин **йэ** тыбышын билдирет: Европа, Египет, евангелия, траектория, реестр, диета, иеороглиф, клиентура, проект, уезд.

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөргө үндүү менен башталган же үндүү тыбыштан турган көбүнчө чакчыл –а(-е) мүчөсү уланганда жазууда **йе** же **йэ** түрүндө берилбестен, е тамгасы аркылуу гана берилет: кий-киет, чий-чиет. Булардын кийет, чийет болуп жазылышына жол берилбейт.

Кыргыз тилиде ө тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. **Ө** тамгасы уңгу сөздөрдө үндүүлөрдөн, көбүнчө **о** тамгасынан кийин гана жазылып, татаал **йо (й+о)** тыбышынын ордуна жүрөт : боө, боөк, коөн, оөн. Бул сыяктуу сөздөр бойо, бойок, койон, ойон түрүндө **йо** менен жазылбайт.

2. Кой, сой, чой, той сыяктуу аягы - ой менен бүткөн уңгу сөздөргө **о** тыбышы менен келген мүчөнүн айкалышы **йо** аркылуу койот, сойот, чойот, тойот болуп жазылбастан, **ө** тамгасы менен берилет сой-соөт, чой-чоөт, той-тоөт.

3. Орус тилинен кирген сөздөрдө ө тамгасы төмөнкүчө колдонулат:

- сөз башында үндүүлөрдөн кийин **ө** тамгасы **йо (й-о)** ордуна жүрөт: өлка, заөм.
- бир катар сөздөрдө **ө** тамгасы үнсүздөрдөн кийин **о** тыбышынын ичке айтылышын билдирүү үчүн колдонулат: самолет, суфлөр, актөр
- **ө** тамгасы **ф** тамгасынан кийин кээ бир энчилүү аттарда жана чет тилден кирген айрым сөздөрдө гана жазылат: Фөдор, шофөр.
- орус тили аркылуу кирген бир катар сөздөрдө **ж, ч, ш** тыбыштарынан кийин **е** тамгасынын жазылышы учурайт: дирижер, стажер, зачет, счет, счетчик, шелочь, шетка.
- төмөнкүдөй кабыл алынган сөздөр **ө** тамгасы менен эмес **йо** тамгалары менен жазылат: йод, район, майор, Нью-Йорк.

Кыргыз тилинде ю тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө **ю й+у** тамгаларынын ордуна жүрөт: куюн, оюн, уюм, чоюн.

2. Аягы **й** менен бүткөн сөздөргө таандык мүчөлөр же - ын, - ыл, -ыш сыяктуу үндүү менен башталган мүчөлөр уланганда тыбыштык **йу** айкалыш **ю** тамгасы менен берилет: кой-ым=коюм, кой-ың=коюң, той-ың=тоюң, сой-ыш=союш ж.б.

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөрдөн кийин созулма –уу мүчөсү келген учурларда, алардын айкалышы **–йу** түрүндө жазылбастан **юу** түрүндө жазылат; кой-уу=коюу, сой-уу=союу ж.б.

4. Жазууда **ю** тамгасы орус тили аркылуу кирген сөздөрдө орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: бюст, жюри, парашют, бюро.

Кыргыз тилинде я тамгасы төмөнкү учурда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө **й** жана **а** тыбыштарынын айкалышын билдирет: аяк (айак), аянт (айант) , баянда (байанда), даяр (дайар), уят (уйат).

2. Аягы **й** менен бүткөн, кийин **а** тыбышы менен башталган

мүчө уланган кезде я тамгасы колдонулат: жай-а-т=жаят, кый-а-быз=кыябыз (кыйабыз эмес) жый-ар= жыяр (жыйар эмес).

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө **я** тамгасы орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: авиация, акация, галерея, снаряд, идея, маяк.

III. Жөнөкөй сөздөрдүн жазылышы

Уңгу сөздөрдүн жазылышы

1. Айрым тыбыштары орун алмашып, эки түрдүү айтылган уңгу сөздөрдүн эки түрүнө тең жазууда жол берилет: айыр//айры, күмөн//күнөм, убакыт//убакты, кайры//кайыр, бакыт//бакты ж.б.

2. Айрым сөздөрдүн эки же бир нече тыбышынын түшүрүлүп же түшүрүлбөй сакталып айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: алга// алдыга, кең//кеңири, нак//накта, чуму//чумку, бүкүл//бүкүлү, силк//силки, теңир//теңири ж.б.

3. Сөз башында н тыбышы түшүрүлбөй жазылат: найза, намыс, нарк, нокто, начар, нөшөр, ноюбас, ным, нике ж.б. Ал эми нечен - эчен, небак - эбак болуп айтылган сөздөрдүн эки түрүнө тең, жазууда жол берилет.

Эскертүү: Бул өңдүү сөздөрдүн толук тизмеги орфографиялык сөздүктө толук берилет.

4. Өткөн чактын -чу мүчөсү уланган этиш сөздөр жазчу, тергөчү, ширетчү түрүндө гана жазылат.

Эскертүү: Этиш сөздөрдү -ычу, -учу формасында жазылышына жол берилбейт: барычумун эмес, барчумун, келчүмүн эмес келчүмүн ж.б.

5. Башка тилдерден өздөштүрүлүп, аягы жумшак үнсүздөр **б, в, г, д, ж** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө уланган мүчөнүн башкы үнсүзү каткалаңдашып айтылганы менен, жазууда ага жол берилбейт: педагогко эмес педагогго, Алиевтин эмес Алиевдин ж.б.

6. Аягы **к, п** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө үндүүдөн башталган мүчө жалганса алар **г, б** тыбыштарына өтүп айтылышы боюнча жазылат: көк+ыш=көгүш, бак+ар=багар, чап+уу=чабуу, китеп+ы=китеби ж.б.

Эскертүү: Тууранды сөздөрдө бул тыбыштар жумшарбайт: такылда, чакылда, бапылда, тапылда ж.б.

7. Аягы уяң үнсүз менен бүткөн сөздөргө таандык мүчө уланганда, уңгунун тыбыштык түзүлүшүнүн өзгөрүп да өзгөрбөй да жазылышына жол берилет: карыным-кардым, мурунуң-мурдуң ж.б.

8. Үндүү тыбыш менен аяктаган этиш сөзгө атоочтуктун **-ар, -ер** мүчөсү жалганса, бул мүчө уланган муундагы үндүүнүн созулуп

айтылыш формасына жазууда жол берилет: иште+ар=иштээр, башта+ар=баштаар, ойло+ар=ойлоор ж.б.

Эскертүү: -ы, -и, үндүүлөрү менен аяктаган сөздөргө –ар, -ыр мүчөлөрү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок жазууда буга жол берилбейт: ири+ир=ирир, чири+ир=чирир, байы+ыр=байыр.

9. Үнсүз менен аяктаган этишке –ар мүчөсү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок буга жазууда жол берилбейт: бар+ар=барар, кел+ар=келер.

10. Аягы м, п тыбыштары менен бүткөн этиш сөздөргө чакчыл –ып мүчөсү жалганганда, уңгу да, мүчө да тыбыштык жактан өзгөрүп, созулуп айтылгандыктан, андай сөздөр угулушу боюнча жазылат: эм+ып=ээмп, сеп+ып=сээп, чап+ып+чаап.

11. Аягы н тыбышы менен бүткөн сөздөргө **к, г, м, б** тыбыштарынын бири менен башталган мүчө жалганса, н тыбышынын **ң** же **м** тыбышына өтүп айтылышы мүнкүн бирок жазууда жол берилбейт: түңкү эмес түнкү, түмбү эмес түнбү ж.б.

12. Аягы **з** тыбышы менен бүткөн сөзгө **с, ч** тыбыштары менен башталган мүчө жалганса, сөздүн уланганындай жазылышына жол берилбейт: сөссүз эмес сөзсүз, касса эмес казса, тоссо эмес тозсо ж.б.

13. Аягы **ч** тыбышы менен бүткөн сөзгө **ч, т, с** тыбыштары менен башталган мүчө жалганса ч тыбышынын **ш** тыбышына өтүп айтылышына жазууда жол берилбейт: ушсуз эмес, учсуз, кашты эмес, качты, уушта эмес уучта ж.б.

14. Күчөтмө маанидеги **-кап, -көп, -кып, -кип, -күп, -жеп, -чоп, -оп, -ып, -жап, -беп** ж.б.у.с. формалар негизги сөз менен бирге жазылат: капкара, капкачан, кипкичине, бепбекер, көпкөк, жепжеңил, чопчоң, опоңой, апаппак, жыпжылуу, мупмуздак, ыпысык, жапжалгыз. Ошондой эле тепедентең, тепетең, тападантак, тапатак, чападанчак, чапачак деген сөздөр да бирге жазылат.

15. Башка тилдерден өздөштүрүлгөн **на-, бей-, анти-, контр-, ди,** сыяктуу префикстер өзү айкашкан сөздөр менен бирге жазылат: бейадеп, бейкүнөө, бейбаш, бейжай, бейтааныш, натура, нааразы, бейкам, бейкапар, антидүйнө, контрреволюция, диалог ж.б.

IV. Татаал сөздөрдүн жазылышы

1. Бириккен сөздөрдүн жазылышы

1. Тыбыштык түрү өзгөрүп, түгөйлөрү өз ара бириккен сөздөр бирге жазылат: бүгүн, быйыл, каер, жыңайлак, жылаңач, жылаңбаш, унчук, кайната, байке, агайын, былтыр, бүрсүгүнү,

антип, минтип, ушинтип, ошентип, ж.б.

2. Кошмок сөздөрдүн бирге жазылышы

1. Лексикалык мааниси күңүрттөнүп, өз алдынча колдонулуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калган сөздөр менен толук маанилүү сөздөрдүн айкашынан жасалып, бир маани берип турган кошмок сөздөр бирге жазылат: карамүртөз, кечкурун, көбүнесе, арабөк, акиташ, балжууран, денебою, карагат, алмончок ж.б.

2. Жанаша айтылган эки сөздүн бири уяң үнсүз менен аяктап, кийинкиси каткалаң үнсүз менен башталып, бириккен сөз катары колдонулса, каткалаң үнсүз жумшарып айтылат, бирок жазууда ага жол берилбейт жана айрым-айрым жазылат: тилгат эмес, тил кат, коңгарга эмес, кон карга, колгап эмес, кол кап, ишенимгат эмес, ишеним кат.

3. Эки түгөйү тең өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбой, биригип кеткен сөздөрдөн жасалган кошмок сөздөр бирге жазылат: асыресе, тиригарак, жексур, колкабыш, ачарбак, ачкүсөн.

3. Кошмок сөздөрдүн бөлөк жазылышы.

1. Лексикалык маанисин жоготпой өз алдынча колдонулуп жүргөн сөздөрдөн куралган ар бир бөлүгү бириктирилбей, айрым-айрым жазылат: көз айнек, алп кара куш, ак сарбашыл, таш бака, козу карын, ат кулак, ай балта, ат тиш, аш казан, айры куйрук, кош ооз, ач көз, көк жал, арык чырай, ала күү, тогуз кат, үч эм, араң жан, кол жазма, басма сөз, көз караш, кол башчы, жол башчы, көз карандысыз, ак көңүл, кара кер, эл аралык, чыгыш таануу, ден соолук.

2. Татаал сандардын ар бир бөлүгү айрым-айрым жазылат: он бир, жүз элүү бир, беш бала, үч киши, он эки ай ж.б.

3. Татаал этиштин ар бир түгөйү айрым жазылат: чуркап кел, жүгүрүп чык, отура тур, уктап ал, күтө тур, сүйлөп жатты, сурап чыга кал, жыгылып кете жаздап барып токтоду ж.б.

Эскертүү: 1. «жат» деген жардамчы этиш кыскарып «ат» болуп айтылса, ал негизги этишке уланып, угулушунча жазылат: баратат, келатат, ж.б.

2. Төмөнкү татаал этиштердин толук түрүнө да, кыскартылган түрүнө да жазууда жол берилет: алып бар//алпар, алып кел//апкел, алып бер //алпер ж.б.

4. Зат атооч менен этиштен куралган кошмок сөздөр да айрым жазылат: жардам кыл, жардам эт, кол шилте, кол сал, баш ийдир, салам бер, азап чек, өч ал, кол кой, таасир эт, өмүр сүр ж.б.

5. Кошмок сөз түрүндөгү татаал сын атооч менен тактоочтордун ар бир бөлүгү айрым – айрым жазылат: көк ала, кара күрөң, мала кызыл, кара көк, кызыл чийкил, ак саргыл, сары ала, кара ала, кер

кашка, кара тору (татаал сын атоочтор) бир кезде , ар качан, ар күнү, таң эртең менен, эртең менен эрте, таңга маал, кечке жуук, кеч бешимде, түн ичинде , бир паста (татаал тактоочтор).

6. Туруктуу сөз айкашынын (фразеологизм) ар бир сөзү бөлөк жазылат: эшек такалаган, тили буудай курган, кара кылды как жарган, колтугуна суу бүркүү ж.б.

7. Тууранды, сырдык, модаль сөздөр, байламта, жандооч, бөлүкчөлөр толук маанилүү сөздөр менен тизмектелип айтылганда, алардын ар бири бөлөк-бөлөк жазылат: өтө кооз, ого бетер, ошондой, бар эле, сен го, эң сонун, чиркин, алуу керек, ат менен келди, адам сымал, киши шекилдүү, ага сөрөй, чогулуштан кийин, ар нерсе, ар ким, кимдир бирөө, эч качан, эч жерде, эч нерсе, ар качан ж.б.

Эскертүү: эчтеке, эчтеме, бирдеңке, бирдеме сыяктуу сөздөр бирге жазылат.

4. Кыскартылган сөздөр жана алардын жазылышы.

1. Башкы тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөр баш тамга менен жазылат: КУУ (Кыргыз улуттук университети), УАК (Улуттук атестациялоо комиссиясы).

2. Баш тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөргө мүчө уланганда, кыскартылган сөздүн айтылышына ылайык мүчө кичине тамга менен жазылат: БУУга, КУУнун, УАКтын, МАИнин, КТРдин ж.б.

3. Биринчи муундарынан кыскартылган жалпы татаал сөздөр кичине тамга менен башталып бирге жазылат: инфак, физприбор, филфак, турфирма ж.б.

5. Кош сөздөрдүн жазылышы

1. Кош сөздөрдүн бардык түрү ортосуна дефис белгиси коюлуп жазылат: сак-саламат, аман-эсен, күч-кубат, эки-үч, улам-улам, бала-бакыра, ыпыр-сыпыр, тарс-турс ж.б.

6. Эчилүү аттардын жазылышы

1. Адамдын бир сөздөн турган ысмы, аты-жөнү, теги, жашыруун аты, кошумча аты баш тамга менен башталып жазылат: Улан, Нурлан, Кубан, Нур, Салкын, Жаркын, Чынар, Анар, Жалын, Толкун, Салкын, Тынай, А. Токомбаев (Бала), А. Убукеев (Кубат) ж.б.

2. Эки же андан көп сөздөн турган адам аттары баш тамга менен башталып, айтылышынча бирге жазылат: Султанмурат, Эсенгелди, Сатыбалды, Кожакмат, Жеңижок, Элмира, Эркайым, Бегайым, ж.б.

Эскертүү: Адамга гана тиешелүү өзгөчөлүктү билдирген

ылакап аттар Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Тоголок Молдо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Бала Курман, Акыл Карачач ж.б. сыяктуу ысымдардын ар бири баш тамга менен башталып айрым-айрым жазылат.

3. Адамдын ысымына, аты-жөнүнө уулу, кызы, келини деген сөздөр (башка тилдердеги оглу, заде ж.б. сыяктуу) кошулуп айтылса, булар кичине тамга менен, айрым жазылат: Касым Тыныстан уулу, Буудайбек Сабыр уулу, Назира Аалы кызы.

Эскертүү: Атасынын же чоң атасынын ж.б. атынан кийин тегин деген сөз колдонулса, ал сөз бирге жазылат (Тынчтыкбек Чоротегин, Кожогелди Култегин).

4. Азамат Алтай, Аман Саспай, Ашым Жакыпбек сыяктуу адегенде өз ысмын, андан соң атасынын атын жазууга жол берилет.

5. Кыргыз тилиндеги адам аттарынын аягына ь белгиси жазылбайт : Асель, Назгүль, Эмиль эмес Асел, Назгүл, Эмил.

6. Адам аттарына -лык, -чы, -чыл, -изм мүчөлөрү уланганда алар жалпы ат катары колдонулат да, кичине тамга менен жазылат: марксизм, манасчы, лениндик, гегелчил.

7. Мифологиялык түшүнүктөргө байланыштуу татаал энчилүү аттардын биринчиси баш тамга, экинчиси кичине тамга менен айрым жазылат: Адам ата, Умай эне, Баба дыйкан, Ойсул ата, Чолпон ата, Камбар ата, Көкө теңир ж.б.

8. Орус же башка тилдерге тиешелүү ысымдар, орус тилинин орфографиясынын нормасына ылайык жазылат: Фердинанд де Соссюр, Хо Ши Мин, Ким Ир Сен, Салтыков-Уедрин, Жан Жак Руссо, Иоганн Себастьян Бах.

9. Урук, уруу, эл аттары (этнонимдер) кичине тамга менен башталып, (солто, саяк, кыдык, орус, хакас.) татаал түзүлүштөгүлөрү айтылышынча бирге жазылат: бугу, тынай, саяк, кушчу, боркемик, сарбагыш, чакчабай ж.б.

Эскертүү: бир сөз ичинде созулма үндүүлөрдү жазууга жол берилбегендиктен «Куу уул» этноними айрым жазылат.

10. Астрономиялык энчилүү аттардын жөнөкөй жана татаал түрлөрү баш тамга менен жазылат: Күн, Ай, Чолпон, Жетиген, Жети Каракчы, Алтын Казык, Чоң Жетиген ж.б.

Эскертүү: эгерде жер, ай, күн деген сөздөр астрономиялык энчилүү ат эмес, жалпы ат боюнча колдонулса, анда кичине тамга менен жазылат. мисалы: Бир ай болду. Бүгүн күн ысыды.

11. Айбанат, куштардын энчилүү аттары (зоонимдер) баш тамга менен башталып түгөйлөрү бириктирилип жазылат: Акборчук, Аккула, Акшумкар, Бөрүбасар, Чалкуйрук, Телтору, Гүлсарат, Сарала, Суречки ж.б.

12. Географиялык жөнөкөй энчилүү аттар баш тамга менен

жазылат: Азия, Африка, Антарктида, Европа, Алай, Чүй, Тоң, Нарын, Гүлчө, Сокулук ж.б.

13. Кошмок сөз тибиндеги төмөнкүдөй татаал географиялык аттар (эгер лексикалык маанисин жоготпой, тилде өз алдынча колдонуп жүргөн сөздөр болсо) арасына дефис белгиси коюлуп айрым-айрым жазылат: Ак-Сай, Чоң-Сары-Ой, Кырк-Казык, Жети-Өгүз, Базар-Коргон, Кичи-Кум-Бел, Шамалды-Сай, Ысык-Көл, Кара-Балта, Кум-Төр, Төө-Ашуу, Жалал-Абад ж.б

14. Эгерде географиялык татаал энчилүү аттардын бардык же айрым түгөйлөрү лексикалык мааниге ээ болгон сөздөрдөн турса, бириктирилип жазылат: Кенкол, Каракол, Чаткал, Аларча, Балгарт, Алабука, Акталаа, Акшыйрак, Торайгыр, Мырзаке, Эркинтоо, Чалдыбар, Көкөмерен, Каракужур ж.б.

15. Географиялык энчилүү аттарга ошол жердик экендигин туюнтуучу –лык мүчөсү уланып айтылса, ал сөз кичине тамга менен жазылат: Алай//алайлык, Кашкар//кашкарлык, Ысык-Көл//ысыккөлдүк.

16. Айтылышы жана жазылышы ар түрдүү болуп жүргөн географиялык аттар кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык жазылат: Алматы, Анжыян, Кокон, Дүйшөмбү, Самаркан, Ташкен, Маргалаң, Жамбыл, Жергетал, Кызылжар, Түркия ж.б.

Эскертүү: 1. Арал, жарым арал, кырка тоо, жер, деңиз, океан, кысык, дарыя, канал, булуң, көчө, аянт, айыл ж.б. у.с. сөздөр географиялык энчилүү аттарга айкаша келсе, кичине тамга менен бөлөк жазылат: Арал деңизи, Балкаш көлү, Суусамыр өрөөнү, Жазы дарыясы, Алай тоо кыркасы, Чоң-Сары-Ой айылы ж.б.

17. Орус тилинен которулуп алынган географиялык аттардын ар бир сөзү баш тамга менен жазылып, бирок араларына дефис белгиси коюлбайт (мындай географиялык аттардын дефис коюлбай жазылышы орус орфографиясындагы эрежелерге негизделет, анткени бул сыяктуу аттар орус тилинде да дефис коюлбай жазылат); Түндүк Батыш, Түндүк Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Батыш Европа, Түштүк Чыгыш өлкөлөрү ж.б.

Эскертүү: түндүк, түштүк, батыш, чыгыш деген сөздөр географиялык энчилүү аттардын бүтүмүндө жалпы ат катары колдонулса, кичине тамга менен жазылат: Кыргызстандын түндүгү, Оштун түндүк тарабы, Ысык-Көлдүн чыгышы ж.б.

18. Географиялык энчилүү аттар белгилүү жол каттамынын чегин билдирип турган учурда арасына сызыкча коюлуп, баш тамга менен айрым-айрым жазылат: Ош- Эркечтам- Ташкен темир жол каттамы, Бишкек-Москва-Уфа-Бишкек каттамындагы самолет.

19. Мамлекет, мамлекеттик жогорку органдардын эл аралык уюмдардын аталыштарынын бардык сөздөрү баш тамга менен башталып, айрым - айрым жазылат: Кыргыз Республикасы, Россия

Федерациясы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту, Иран Ислам Республикасы, Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги, Шанхай Кызматташтык Уюму ж.б.

20. Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекеме, ишкана, коом, фонд, уюмдардын аталыштарынын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым - айрым жазылат: Билим берүү жана илим министирлиги, Майып балдарды колдоо фонду, Туризм жана спорт боюнча агенттиги, Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия ж.б.

21. Мекемелердин курамындагы ички бөлүмдөрдүн наамы кичине тамга менен жазылат: Кыргыз улуттук университетинин филология жана кыргыз таануу факультети, Тил жана адабият институтунун азыркы кыргыз тили сектору ж.б.

22. Ордендердин, медалдардын аттары тырмакчага алынбай, баш тамга менен, орден, медаль деген сөз кичине тамга менен жазылат: Манас ордени, Баатыр эне ордени, Эне даңкы ж.б.

23. Тарыхый окуя, майрамдык даталардын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым-айрым жазылат: Жаңы жыл майрамы, Брест тынчтыгы, Тегеран келишими, Басма сөз күнү ж.б.

Эскертүү: Майрамдын аты сан менен башталса сандан кийинки сөз баш тамга менен жазылат: 1-Май, 8-Март, 9-Май ж.б.

24. Министр, президент, төрага, директор, доктор, академик, баатыр, эмгек сиңирген ишмер, маршал, генерал, катчы ж.б. кызмат орду, атайын наамды, илимий даражаны, билдирүүчү сөздөр, энчилүү аттар менен кошо айтылганда да кичине тамга менен жазылат: Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын академиги, Кыргыз улуттук университетинин ректору ж.б.

Эскертүү: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Баатыры өңдүү аталыштардын бардык сөзү баш тамга менен башталып жазылат.

25. Завод-фабрика, театр, ашкана, кафе, мейманкана, спорттук уюм, басма, мекеме, аянттардын энчилүү аттары, тырмакчага алынып, баш тамга менен жазылат «Бишкек» мейманканасы, «Жыргал» мончосу, «Илим» басмасы, «Чолпон» бут кийим тигүү фабрикасы ж.б.

26. Адабият, сүрөт, музыка ж.б. өнөр чыгармаларынын, гезит-журнал, китептердин аттары тырмакчага алынып, биринчи сөзү баш тамга менен жазылат: «Тоо арасында» романы, «Каныбек» романы, «Сынган Бугу» күүсү, «Агым» гезитти ж.б.

27. Эгерде көркөм чыгармалар анын каармандарынын

аттарынан аталып, кош сөз катары айтылса, алар тырмакчага алынып ортолоруна сызыкча коюлуп, баш тамга менен жазылат: «Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй» эпостору, «Козу көрпөш-Баян сулуу» чыгармасы.

7. Өздөштүрүлгөн сөздөрдүн жазылышы

1. Орус тилинен, же ал аркылуу башка тилдерден кирген сөздөр, негизинен, орус орфографиясындай жазылат: жюри, бокс, аффикс, арбитраж, герб, банк ж.б.

2. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден өздөштүрүлүп, кыргыз тилинин тыбыштык өзгөчөлүгүнө баш ийдирилген сөздөр айтылышы боюнча жазылышына жол берилет: белет, ашмүшкү, ирет, көзүр, догдур, көпөс, керебет, жашик, номур, меш, шапке, жаркөп, деректир, машина, меш ж.б.

3. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден кирген айрым сөздөр кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык фонетикалык түрү өзгөрүп (акыркы тыбышы түшүрүлүп же ага башка тыбыштын ордуна башка тыбыш колдонулуп) жазылышына жол берилет: сутки эмес, сутка, ранг эмес, ранга, танк эмес, танка, ж.б.

4. Аягы -пп, -тт, -сс, -мм кош үнсүздөрү менен аяктаган сөздөргө ушул өңдүү тыбыш менен башталган мүчөлөр айкашса, үч окшош үнсүз катар келбейт, ошондуктан алардын бири түшүрүлүп жазылат: киловатт + да = киловатта, класс + сыз = классыз ж.б.

8. Ташымал

1. Сөздөр бир саптан экинчи сапка муунга бөлүнүү тартиби боюнча ташылат: ки-теп, бо-ек, то-ют, ай-тылган-дар. Созулма үндүү бир гана муун түзгөндүктөн, созулманы бир - биринен ажыратып ташымалдоого болбойт: то-олордо эмес тоо-лордо, за-аркануучу эмес заар-кануучу.

2. Бир муундан турган сөздөрдү бөлүктөргө ажыратып ташууга болбойт: жол, ар, эр, тан, суук, тоо, ээр, тарс, акт.

3. Эки муундан турган ага, ата, атак, аалам, аары, араа, эне, эшик, ээле, элек, өмүр, өтүк, ысык, оона, уула, ишен, имер сыяктуу сөздөрү да ташымалданбайт. Анткени бул сөздөрдүн бир үндүү тыбыштан турган муунун сап аягына калтырып, калган бөлүгү жаңы сапка ташып жазылбайт. Демек бул сөздөр а-га, а-та, а-так, аа-лам, аа-ры, а-раа, э-не, э-шик, ээ-ле, э-лек, ө-мүр, ө-түк, ы-сык, оо-на, уу-ла, и-шен, и-мер болуп муунга бөлүнүшү боюнча ташылбастан, бирге жазылат.

4. Ичкертүү (ь), ажыратуу (ь) белгилери өзүнөн мурунку үнсүз тыбыштан бөлүп ташылбайт. Ошондуктан батал-ьон, консуль-ьтация, раз-ьезд, под-ьезд болуп ташылбастан баталь-он, консуль-ьтация, разь-езд, подь-езд болуп ташылат.

5. Йоттошкон е, ө, ю, я тамгалары менен келген муундарды бөлүп ташууга болбойт: та-я, ю-билей, чи-е, акаци-я.

6. Үндүү тыбыштардын арасына келген окшош эки үнсүз тыбышы бири – биринен ажыратып ташылат: та-ккан эмес, так-кан, кана-ттуу эмес, канат-туу, ча-ппа эмес, чап-па, ка-сса эмес, кас-са.

7. Башкы тамгаларынан кыскартылган БУУ, КУУ, УАК, МАИ сыяктуу сөздөрдү бир саптан экинчи сапка, ташымалдап жазууга болбойт. Муундарынан кыскартылган сөздөрдү бир саптан экинчи сапка ташымалдоого болот: хим-фак, мам-бас.

8. Кишилердин кыскартылып алынган ысымы жана атасынын аты фамилиядан ажыратылып ташылбайт. Т.М. Мамбетжунусовдун, Б.Т.Рысалиевдин Т.М. жана Б.Т. кыскартылган бөлүгүн фамилиядан ажыратып, мурунку саптын аягына же жаңы саптын башына ташууга болбойт.

9. Цифрадан кийин келген км, дм, м, см, т, кг сыяктуу кыскартылган сөздөрдү өзүнчө бөлүп ташууга болбойт. Булар өзүнөн мурунку цифралар менен чогуу бир жерде жазылат. 10км, 20дм, 10т, 125кг, 67г.

10. Дефис менен жазуунун эрежелери.

1. Кайталанып айтылган сырдык сөздөр менен тууранды сөздөрдүн араларына да дефис коюлат: Пай-пай-пай! Эмгек сүйгөн алп экен го! (Сыдыкбеков). Ха-ха-ха! Чүкө салган тулубум. Ташта, энеке! Кереги жок мунуңун (Турусбеков). Кобур - собур эткен сөздөр, бирин - серин чакырышкан үндөр, тарс - тарс дабыштар Жапарга угулуп турду. (Баялинов).

2. Эгерде иреттик сан цифра аркылуу берилсе анда дефис – ынчы, (-нчы) мүчөсүнүн ордуна, цифрадан кийин коюлат: 2008-жыл, 16-ноябрь, 4-класстын окуучусу, жыйналыштын 2-маселеси.

Эскертүү: 1. Рим цифрасынан кийин дефис коюлбай жазылат: XIX кылымдагы орус адабиятынын тарыхы. Кыргыздардын XVI-XVII кылымдагы экономикалык жана саясий абалы. Окуу жылынын III чейреги.

3. Иреттик сан атоочтордун ордуна № белгиси коюлса, андан кийин дефис белгиси келбейт, анткени № белгисинин өзү иреттик маанини билдирет. Мисалы: № 69 орто мектеп, №1 китепкана ж.б.

4. Чамалама сандардын арасына дефис коюлуп жазылат: отуз-кырк чамалуу кой эчки, 5-6 киши, төрт - бештен бөлүштүрүү, 40-45 чамасында.

5. Төмөнкүдөй кыскартуулар же толук айтылган сөздөр менен цифралардын арасына да дефис коюлат: ТУ-154, ИЛ-62, АН-10, Мерседес-600, Ауди-100» Пентиум-4 компютери.

6. Адамдардын илимий даражасын, адистигин, кызматын, наамын же башка белгилерин көрсөтүүчү татаал сөздөр да дефис аркалуу жазылат: мүчө-корреспондент, зоотехник-селекционер,

механизатор-айдоочу, акын-драматург, премьер-министр, Генерал-лейтенант, экс-чемпион, статс-катчы ж.б.

Эскертүү: төмөнкү кызмат наамдары, аскердик чендер дефис коюлбай жазылат: башкы кол башчы, улук лейтенант, медицина кызматынын капитаны ж.б.

Пресс-бюро, пресс-конференция, килловат-саат, тонна-километр, корабль-спутник сыяктуу эки бөлүктөн турган сөздөр да дефис аркылуу жазылат.

Жалпы эскертүү орфографиялык эрежеде келтирилген мисалдарга окшош сөздөрдүн жалпы тизмеси ушул эреженин негизинде түзүлчү практикалык колдонмодо жана орфографиялык сөздүктө берилет.

Тыныш белгилерин коюунун айрым эрежелери.

Чекит

Чекит жазылып жаткан кандайдыр бир ой толук аяктагандан кийин коюлат да, ал сүйлөмдү өзүнөн кийинки экинчи сүйлөмдөн бөлүп турат.

Чекит — жазуу сөзүндө сүйлөмдүн толук бүткөндүгүн билдирүүчү сырткы белги. Чекит дайыма жай сүйлөмдүн аягына коюлат. Жай сүйлөм аркылуу сүйлөөчү угуучуга бир нерсе тууралуу жайынча гана түшүнүк берет. Оозеки сөздө жай сүйлөмдүн аягында үн акырындык менен төмөндөп айтылат. Жай сүйлөмдөр синтаксистик түзүлүшү жагынан түрдүүчө болот. Алар жалаң же жайылма сүйлөм, толук же кемтик сүйлөм, жөнөкөй же татаал сүйлөм түрүндө кездешет.

Суроо белгиси

Суроо белгиси да бир эле мезгилде эки түрдүү милдетти аткарат: сүйлөм аягына коюлуп, аны экинчи сүйлөмдөн ажыратып бөлүп турат, ал сүйлөмдүн маани жактан аяктагандыгын билдирет; экинчи жагынан, анда суроо мааниси бар экендигин көрсөтөт. Суроо белгиси экинчи бирөөдөн жооп алуу максатында суроо маанисинде айтылган сүйлөмдөрдүн аягына коюлат.

Илеп белгиси

Илеп белгиси, күчтүү сезим менен айтылып, адамдын ар түрдүү ички сезимин (кубануу, таң калуу, коркуу, чочуу, капалануу ж.б.) билдирген сүйлөмдөрдүн аягына коюлат. Илеп белгиси сүйлөмдүн аягына коюлуп, биринчиден, аны кийинки сүйлөмдөн чектеп ажыратып турат, экинчиден, ал сүйлөмдүн ар түрдүү эмоционалдык мүнөзүн туюндурат. Илептүү сүйлөмдөр өзүнүн лексикалык-структуралык өзгөчөлүктөрүнө жана ички маанисине карай сүйүнүү,

ыраазы болуу, таң калуу, кайгыруу, бушайман болуу, жактыруу, сыймыктануу ж.б. сыяктуу адамдын ар түрдүү ички сезимдерин билдирет. Оозеки сүйлөөдө илептүү сүйлөмдөргө ар түрдүү эмоционалдык түс берип турган сөздөр, сөз айкаштары, адатта, көтөрүңкү үн менен, өзгөчө интонация менен айтылат.

Көп чекит

Көп чекит сүйлөмдүн кандайдыр бир себептер менен үзүлүп же токтолуп айтылган жерине коюлат. Үзүлүп айтылуу сүйлөм мүчөлөрүнүн арасында, сүйлөм аягында, кээде сөз ортосунда да учурашы мүмкүн. Ушуга байланыштуу көп чекит сүйлөмдүн ичинде, аягында да коюла берет. Оозеки сөздө үзүлүп, өксүп айтылган жерлерге тыным туура келет; жазууда көп чекит (үч чекит) коюлат. Көп чекиттин негизги милдети — айтылып жаткан ойдун маани жактан толук бүтпөй калгандыгын же үзүлүп, бөлүнүп-бөлүнүп айтылгандыгын билгизүү. Ошол себептүү көп чекит, негизинен, айтылуучу ойдун маанисине карай коюлат.

Үтүр

Үтүр белгиси сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүнүн арасына коюлат. Бир өңчөй мүчөлөр өз ара а) байламтасыз, санак интонация аркылуу байланышат; б) байламталардын жардамы менен байланышат. Бир өңчөй мүчөлөрдүн арасына коюлуучу тыныш белгилеринин милдети алардын чегин бири-биринен ажыратып туруу болуп эсептелет.

Үтүрлүү чекит

Үтүрлүү чекит, негизинен, бир мезгилде болгон, же биринин артынан экинчиси удаалаш болгон иш-аракет, окуя жөнүндө кабар берген байламтасыз тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдүн арасына коюлат. 1) Жалпы бир көрүнүштү чечмелеп баяндаган же бирөөнүн бир нече иш-аракеттери жөнүндө кабар берген тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөр маани жагынан бири бири менен анчалык тыгыз байланышта болбосо, белгилүү бир өлчөмдө өзүнчө турган айрым түшүнүктөрдү билдирип турса, алардын араларына үтүрлүү чекит коюлат.

Кош чекит

Кош чекит, негизинен, тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн жана жөнөкөй сүйлөмдөрдүн ичинде коюлат. Татаал сүйлөмдүн ичинде коюлган кош чекит өзүнөн кийинки сүйлөм өзүнөн мурунку сүйлөмдүн маанисин чечмелеп, толуктап, тактап турарын; жөнөкөй сүйлөмдөгү жалпылагыч мүчөдөн кийин коюлган кош чекит өзүнөн кийин ал жалпылагыч сөздүн маанисин чечмелеп көрсөтө турган

бир өңчөй мүчөлөрдүн бар экенин алдын ала эскертип турат.

Сызыкча

Сызыкчанын милдети сүйлөмдүн ички бөлүнүшүн көрсөтүү жана сүйлөмдүн кийинки бөлүгүн алдыңкы бөлүгүнөн бир аз арылатып туруу болуп эсептелет. Сызыкча окуучунун көңүлүн сүйлөмдүн биринчи бөлүгүнө бир аз токтотуп, кийинки бөлүгүнө өтүүнү кыска убакытка созот.

Кашаа белгиси

Сүйлөмдү жазып жаткан учурда андагы айтылган ойду толуктоо, тактоо, ал ой жөнүндө бир нерсени эскерте кетүү зарылчылыгы туулат. Ошол өңдүү зарылчылыктарды жүзөгө ашыруу максатында сүйлөм ичинде айрым бир сөз, сөз айкашы же бүтүн бир сүйлөм кыстырылып, кошулуп айтылат. Андай кыстырынды сөз же сүйлөм көбүнчө сүйлөм ортосунда, айрым учурда сүйлөм аягында келет; оозеки сөздө негизги сүйлөмгө караганда басыңкы үн менен айтылып, андан кыска тыным аркылуу бөлүнүп айтылат. Жазуу сөзүндө андай кыстырынды сөз, сөз айкашы же сүйлөм эки жагынан кашаага алынып жазылат

Тырмакча

Тырмакча, негизинен, төмөнкү учурларда колдонулат. 1) Тике сөз жалпы тексттен бөлүнбөй, анын ичинде берилсе, тырмакчага алынып жазылат: Эмне үчүндүр башка сөз оозума келбей: «Ой, бул эмнең, балам», — дептирмин. (Ч.А.) 2) Айтылып жаткан ойго тактоо, толуктоо, бышыктоо маанисин берүү максатында сүйлөм тизмегине киргизилген макал, лакаптар тырмакчага алынат. Бирок анын алды-артына төл жана бөтөн сөзгө тиешелүү болгон тыныш белгилери (кош чекит, үтүрлүү сызыкча) коюлбайт.

1-класс

К тамгасы (-кы, -ки).

Көрүү диктантаы

Окуучу, айдоочу, адам, калем, кол, кагаз, кыздар, каз, кар, окуучулар, китеп, дептер, класс, мектеп, бор, парталар, колдор, карагаттар, жемиштер, алмалар, каргалар.

Жыл мезгилдери

Жыл мезгилдери - кыш, жаз, жай, күз. Ар жыл сайын 22-декабрь эң кыска күн. Ал эми 22-июнда эң кыска түн болот. Мен жай мезгилин жакшы көрөм. Анткени биз жайында Ысык-Көлгө эс алганы барабыз.

Достук

Достук ар бир адамдын жашоосунда болот. Достор ар дайым бири-бирине жардам берет жана эч качан урушпайт. Чыныгы достор бир туугандай болушат. Менин да досторум көп.

Бишкек

Бишкек – Кыргызстандын борбору. Ал абдан кооз шаар. Шаарда көптөгөн музейлер, парктар, эс алуучу жайлар бар. Мен каникулда Бишкекке барам.

Өзүн-өзү текшерүү диктантаы

Кумурскалар

Кумурскалар уясында үй-бүлөлөрү менен жашашат. Алар уяларын - топуракта, таштардын астына, дарактарда жасашат. Кээ бирлери өсүмдүктөрдүн калдыктары менен уюктарды түзүшөт.

*****

Кээ бир кумурскалар адамдардын жашоо-тиричилик чөйрөсүндө жашашат. Алар көбүнчө өсүмдүктөр ширеси менен азыктанышат. Башка кумурскалар менен тамактанган да түрлөрү бар.

Китеп

Китептин пайда болгонуна бир нече миң жыл болду. Бул мезгилдин ичинде анын түрү аябай өзгөрдү. Байыркы элдер китепти ылайдан жасашкан. Азыр китептер кагаздан жасалат.

“А» тамгасы

Ата, апа, алмага

«А» тамгасын жазабыз,

Алгач жолу билимди,

«Алиппеден» алабыз.

А. Казиев

Чыгармачылык диктант

Көп чекиттин ордуна тиешелүү сөз койгула.

1. Комузчу .... чертет. 2. .... ыр жазды . 3. Телефон .... . 4. .... сайрады. 5. Көл ... 6. ... ойношту. 7. Догдур ...

Колдонулуучу сөздөр: комузду, акын, кыздар, жамгыр, чырылдады, шарпылдады, дарылады.

Төмөнкү суроолорго жооп жазгыла.

1. Сенин атың, фамилияң ким? 2. Сен канча жаштасың? 3. Сен

кайсы мектепте, канчанчы класста окуйсун? 4. Азыр кайда, эмне кылып отурасың? 5. Сени кимдер окутат? 6. Сен кайсы сабакты жакшы көрөсүң.

Тандалмалуу диктант

Мектеп

Биздин мектеп айылдын ортосунда. Бардык балдар мектепке барышат. Мектептин бакчасында ар түрлүү гүлдөр өсөт. Биз гүлдөрдү сугарабыз. Мектептин короосу кенен жана таза.

*****

1. Жаан жаады. 2. Аба салкындады. 3. Ырчы ырдады. 4. Апам шаардан келди. 5. Окуучулар ойноп жатышат. 6. Мугалим класска кирди. 7. Конгуроо кагылды. 8. Балдар көчөгө чыгышты. 9. Акылдын атасы мал багат.

Эскертмелүү диктант

Жамгыр

Жамгыр - булуттан жана нымдуу абадан пайда болот. Булуттан жамгыр, ак жаан, нөшөр, өткүн, мөндүр, кар түрүндө жаайт. Абадан ным, кыроо, бубак, шүүдүрүм түрүндө бөлүнүп чыгат. Жамгырдын айыл чарбасында мааниси чоң.

Сөздүк диктант

Акыл, канат, мезгил, түн, жашылчалар, сабак, саат, калпак, көз айнек, кашыктар, дептер, пахта, адилет, Гулжамал, мугалим, аяз ата, темир жол, Актан, Асылай.

*****

Жети-Өгүз, Каракол, Канышай, Айсалкын, төө, төшөк, сыйлык, саат, кыш, чака, карышкыр, жылкычылар, чана, чийне, коньки, жарганат, ток, анар, темир жол.

Текшерүү диктант

Чатыр -Көл

Ак-Сай жайлоосунда Чатыр-Көл деген эң сулуу көл бар. Чатыр-Көл жер үстүндө жок эң кооз жана тунук көл. Анын суусунун даамы да жагымдуу. Тоого чыгып карасаң тиккен чатырдай болуп көрүнөт.

*****

Дүйнө жүзүндө канча түрдүү канаттуу болсо, баары жайында

Чатыр-Көлгө конот. Бул көл жөнүндө ар кандай уламыштар айтылат. Чатыр-Көлгө туристер абдан кызыгышат.

Кен байлыктар

Кен байлыктар – жер кыртышындагы эл чарбасына керектүү минералдык заттар. Алар катуу, суюк жана газ түрүндө жолугат. Күйүүчү кен байлыктар — нефть, күйүүчү газдар, көмүр, чым көң.

Г- тамгасы

Сөздүк диктант

Карга, тайгак, алга, кыргыч, карагай, кампа, агым, сагыз, тамга, жамгыр, кыргый, торгой, газета, газ, глобус, Гавай, гараж, программа, багаж, тогуз, бугу, бүгүн, тегиз, агыш.

*****

Камылга, агайын-тууган, келген, карган, тоңгон, галактика, агыз, тогуз, бугу, тоголок, чогулуш, согум, согончок, вагон, догдур, жогорку, күлгүн, камгак, агын.

*****

Гүл

Гимн, гербди жазганда,
Керек дайым «Г» тамга.
Гүлай, Гүлзат баратат,
Гүл тергени талаага.

А. Казиев

*****

Мезгил, Жумагул, илгери, эгин, белги, бугу, гулзар, дагы, жүзүм, ителги, торгой, сагыз, сызгыч, үлгү, жогору, көгүчкөн, каалга, келген, мага.

Өзүн-өзү текшерүү диктант

Макалдар

Илим окуу булагы, билим - өмүр чырагы
Аз сүйлөгөн кайгысыз жашайт.

Жакшыга эл ишенет,
Жаанга жер ишенет.
“Б» тамгасы
Бала, балык, балкага
«Б» жазылат баш тамга.
Балдар туруп эртелеп,
Баратышат бакчага.

Көрүү диктанты

Тоодо

Биз тоого чыктык. Бир кезде күн бүркөлдү. Аңгыча жамгыр жаап жиберди. Баарыбыз жамгырдан жашындык. Ошентип суу болбой калдык.

****

1. Жай мезгили. 2. Мезгил түш эле. 3. Күн абдан ысыды. 4. Балдар сууга түштү. 5. Кеч кирди. 6. Балдар үйлөрүнө тарашты.

*****

1. Мен эрте турдум. 2. Актан дүкөнгө барды. Ал китеп сатып алды. 3. Кар калың жаады. 5. Мен догдур болгум келет. 6. Эжем тамак жасады.

*****

Суу

Суу биздин жашообуз. Суусуз жан-жаныбар, өсүмдүктөр жашай алышпайт. Дүйнөдөгү эң таза, даамдуу суу - биздин жердин суусу. Андыктан сууну коргойлу.

Ү - тамгасы.

Сөздүк диктант

Үмүт, үңкүр, үн, түн, түр, күч, күзөт, үз, үкү, үтүк, үлгү, үмүт, үрөн, үшүк, үтүр, күз, Гүлай, сүрөт, күрөк, көмүр, көңүл.

*****

Күн, үчүн, сүт, түбөлүк, күзгү, күндөлүк, бүркүт, бүгүн, бүктө, дүкөн, дүрбү, дүрмөт, түндүк, түштүк, күрүч, түз, түш, түштүк, күчүк.

*****

Түшүм, Үсөн, үнсүз, үйлө, үнөм, үшү, үй-бүлө, азык-түлүк, сөздүк, үстөл, үшүк, чүкө, Түп району, мүнөт, күлүк.

*****

Мүлк, мүйүз, мүнөз, сүйлө, сүз, түлкү, түтүк, түйшүк, сүрөт, түкүр, үйрөн, дүмүр, дүйшөнбү, үпүп.

Көрүү диктанты

1. Бүгүн биз гүлдөрдү сугардык. 2. Күз келди. 3. Күн салкын

болду. 4. Үсөн келди. 5. Үмөт үй курду. 6. Бул сөздөн кийин үтүр коюлат.

*****

1. Үкү түнкүсүн жакшы көрөт. 2. Үмөт үйгө кеч келди. 3. Үйдөн сүрөт тарттык. Үпөл күзүндө бала бакчага барат. 4. Дүйшөнкул – баатыр.

*****

1. Түн. Ай сүттөй жарык. 2. Күн бүркөлдү. 3. Үйлөрдүн бөлмөлөрү кенен. 4. Түрдүү гүлдөр өстүрүлгөн. 5. Гүлдөргө күн керек.

Табышмак

Жүгүрүп жетпес
Жүгөн катпас.

(Суу)

Кеп айтууга тили жок,
Тилдүүлөрдөн бат сүйлөйт.
Көөнүңдогү жалпыңды,
Жашырбастан так сүйлөйт.

(Тараза)

Эскермелүү диктант

1. Кыштын күнүндө күн ачык болсо, кечинде суук болот. 2. Карга, сагызгандар айланып учса, эртеси аба ырайы бузулат. 3. Каргалар каркылдап учса, эртеси аба ырайы бузулат. 4. Эгер кар лапылдатып, тез жааса, ал тез токтойт. 5. Акырын жааса, узакка созулуп, суук болот.

Кышкы чилде
Кыш чилдеси кырк күнү,
Суук болот күн-түнү.
Бурганак болот, мунарык,
Жер көрүнбөйт тунарып,
Кысым болот кышында,
Кыш чилденин тушунда.
Малга-жанга көп жабыр,
Кыйын болот ушунда.

Т. Молдо

Ө - ТАМГАСЫ

Өзүн - өзү текшерүү диктанты

Макалдар
Жакшы кыз жакадагы кундуз, жакшы уул көктөгү жылдыз.
Акыл айга жеткизет,
Өнөр көккө жеткизет.

Табышмак
Карагайсыз, тактайсыз,
Көпүрө салдым балтасыз.

(Муз)

Эрте жаз
Аяз чык-чык күчөнгөн,
Аса байлап кылычын
Бурганакта теремел,
Бүгүп жаткан тымызын.

Кетти чилде карт дагы,
Келгин каптап асманды.
Жылуу деми булоолоп,
Жылып келди март дагы.

Ж. Тынымсеитова

Сөздүк диктант

Сөз, көз, төр, көк, , өт, сүрөт, көгүчкөн, жүрөк, өйдө, сүйлөм, өтүк, өкүм, өзбек, өлчө, өгөй, өз, өң, өчүргүч чөп, Өмүрбек, өмүр, өрүк, көнөчөк, төрт, көпөлөк, көйнөк, көмүр, бөл, өлкө, өнөр, бөлмө, көрк, өпкө.

*****

Көбүк, дөбө, өнөр, өрт жөнөкөй, жөргөлө, мүчө, өсүмдүк, чөнтөк, төмөнкү, бөйрөк, бөдөнө, бөлчөк, жөргөмүш, көлчүк, төшөк, чөмөлө, чөнөк, мүнөздөмө, сүзмө, мүшөк, сөөмөй, дөң, дөшү, көпүрө.

Көрүчү диктанты

1. Ала-Тоо бийик. 2. Жай ысык болот. 3. Эки жерде эки - төрт.
4. Быйыл жаз эрте келди. 5. Балдар сүрөт тартышты.

*****

1. Булут көчтү. 2. Күн бүркөлдү. 3. Көл толкуду. 4. Көгүчкөн учту.
5. Өрдөк көлдө сүздү. 6. Көпөлөк гүлгө конот. 7. Өмүш өтүк тигет.

*****

1. Балдар эс алууга чыгышты. 2. Көчөлөр кең жана түз. 3. Жазында өрүк гүлдөйт. 4. Өрүк күзүндө бышат. 5. Канат тактага сүйлөм жазды. 6. Өмүрбек өрдөк багат.

Ң - тамгасы.

Сөздүк диктант.

Кең, тең, жаңгак, таңгак, жең, аңыз, жаңы, таң, караңгы, аңчы, сараң, терең, калың, аңыр, таңырка, дөң, көң, миң, мең, жеңиш, жеңе.

*****

Көңүл, кеңеш, коңгарга, дөңгөлөк, күрөң, таңдай, кеңири, эр эңиш, эңилчек, чоң эне, чоң ата, маңдай, тоңкулдак, чаң, уңгу.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Бул дүйнөдө ким улук?

Адам улук, эл улук.

Адамзатта эмне улук?

Акыл улук тил улук.

*****

Бул ааламда эмне улук?

Өмүр улук, күн улук,

Жандууга да жансызга

Берип турган жылуулук.

Т. Молдобаев

Макалдар

Эмнени эксең ошону аласың. Кыңыр иш кырк жылдан кийин да билинет. Эр эмгегин жер жебейт.

Көрүү диктанты.

1. Атам шаардан келди. 2. Баарыбыз тең киного бардык. 3. Кубан шашып келди. 4. Деңиз суусун ичүүгө болбойт.

*****

1. Жаңы кийим кийдим. 2. Атамдын машинасынын дөңгөлөгү жаңы. 3. Адамдар жазында жеңил кийинишет. 4. Чоң атам менен чоң энем айылдан келишти.

*****

1. Жеңиш күнү 9-майда майрамдалат. 2. Жаңгак бийик өсөт. 3. Чоң жол чаңдады. 4. Кайың токоюна бардык.

*****

1. Атам жаңылык көрөт, мен болсо кино көрөм. 2. Жаңыл эрте турат. 3. Тоодо үңкүр бар. 4. Таң сүрдү. 5. Мен миңге чейин санаганды үйрөндүм.

*****

1. Тоңкулдак токойдо жашайт. 2. Алыстан чаң чыкты. 3. Ч. Айтматов - дүйнөгө белгилүү жазуучулардын бири. 4. Теңтуштар кеңешип иштешти. 5. Жаңы мектеп курулду. 6. Жаңылыктар саат сайын көрсөтүлөт.

Ж- тамгасы.

Жаркын, Жаңыл, Жамал, жоолук, желек, ажарлуу, жоогазын, жоомарт, жаз, жашоо, жүрөк, жаратылыш, жардам, жарык, жай, эже, кенже, жети.

*****

Жума, жаңылык, жээк, жээн, жолдош, журнал, жарашыктуу, Жанна, тажаал, тажырыйба, жаан, жаак, жок, жашык, жакшы, жарганат, жароокер.

*****

Жашыл, жар, жайдак, жакыр, жака, жагоо, жарма, жат, Ата-Журт, жупуну, Жоомарт, жайлоо, жети, жаркыра, жарашык, кубулжуган, жыт, жибек, жигит, жел, жемиш.

Көрүцү диктантаы

Жаңы жыл

Жаңы жыл майрамын мен абдан жакшы көрөм. Жаңы жылда биздин үй-бүлө чогуу болушат. Биз балаты кооздойбуз. Балатыны атам алып келет. Жаңы жыл майрамында биздин класс концерт даярдады.

Оо – тыбышы

Сөздүк диктант

Боо, короо, ороо, кооз, коон, ооз, тоо, жоон, тоолук, оору, суроо, жайлоо, оор, ооба, музоо, оона, тоок, боо, тоору, боор.

*****

Зоор, сыноо, алтоо, тоодо, долбоор, кыргоол, доор, ойлоо, чоор, жоокер, шайлоо, самоор, зоопарк, айдоо, ооба, кооз, ооздук,

*****

Боола, соорот, коон, соода, отоо, жолоочу, кайталоо, жоктоо, оозеки, доола, куттуктоо, коомай, соо, зоока, оордук, оокат.

*****

Көрүцү диктантаы

1. Талаадан балдар кыргоол көрүштү. Ал кооз экен. 2. Уядан жумуртка алдым 3. Мугалим суроолорго жооп берди. Ороз эшикти коомай ачты.

*****

1. Кышында бороон болду. 2. Чоочун киши үйгө кирди. 3. Атам шайлоого катышты. 4. Эртең менен чөп кыроо болот.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Теребел

Чагылып текши нур-күнгө,
Талаа-түс жашыл мамыкпы.
Жондоно жаткаан жылгалар –
Кургакта калган балыкпы?..

Чыктым да тамдын үстүнө,
Карадым ойлуу алыска:
Чагылып текши нур-күнгө,
Талаа-түс жашыл мамыкта.

Н. Жаркынбаев

Боз үйдө
Түндүгүнөн боз үйдүн
Түнкү асман көрүнөт.
Ошол дүйнө сырга бай,
Ойлондурут көбүрөөк.

“Жылт” дей түшүп аңгыча
Жылдыз учуп жөнөдү
Адам бары чын бекен,
Алар бизди көрөбү?

Б.Асанаалиев

*****

Жети өлчөп, бир кес.

Уул жакшысы – урмат.
Кыз жакшысы – кымбат.

Акылдуунун сөзү кыска, айта келсе нуска.

Илим - көзүңдү ачат.

Суу - эгиндин каны,
Эмгек - анын жаны.

Аа - Тыбышы

Сөздүк диктант

Калаа, караан, таалай, жаан, баары, жаак, аары, аалам, шаар, тааныш, ыйлаак, ыраак, каалга.

*****

Таан, саан, каар, баам, даана, баатыр, караан, баала, аалам, жаан, нааразы, маани, таажы, араа. таасир.

Көрүчү диктанты

Аары гүлгө конду. Аарынын балы таттуу болот. Аарылардын да башчысы болот. Аарынын баары эле бал бербейт.

Жаа, жаа жамгырым

Жаа, жаа, жаагының,
Жалкоолонбой жамгырым!
Сергип калсын жайпап өт
Жан-жаныбар баардыгын.

Бастырмадан өтө жаап
Баткак болсун көчө жак.
Тыйын чычкан, таш бака,
Тыгылса мейли баткакка.

К. Жунушев

*****

1. Балдардын баары бүгүн эрте келди. 2. Баатырдын даңкын алыстан ук, жанына келсең бир киши. 3. Ак жаанга айланды. 4. Аалы Токомбаевдин чыгармасын окудук. 5. Шаарда жашоо кызыктуу.

*****

1. Хан каарданып Апендини чакырды. 2. Саат үч болду. 3. Жаан жаады. 4. Керим ураан жазды. 5. Саадатбек ырдады.

*****

Жаа
Кызыл-тазыл, көк шоола,
Көктө турган ийилип-
Жааны кармап алчудай
Чуркап барам сүйүнүп!

Кармарымда аны утур,
Ары качып баратыр...

К. Жунушев

Ээ – Тыбышы

Сөздүк диктант

Ээрчи, Жээнбай, Жээнбек, жээк, тээк, бээ, ээлик, ээрчи, ээле, ээр, кечээ, кээде, ээк, зээндүү, кечирээк, мээнет, мээлүүн, дээрлик, ээсиз, кийинчерээк, ээрчитүү.

*****

Көрүцү диктанты

Көлдүн жээгинде кайык турат. Мээрим зээндүү кыз. Кечээ конок тоздук. Менин жээндерим бар. Мээнет кылган адам жерде калбайт.

*****

Бээ кулунун эмизди. Ал бүгүн эртерээк келди. Жээналы мээнеткеч адам. Ажар зээндүү кыз. Ээр - ат жабдыгы. Малдын ээси - Акмат ата.

*****

1. Ээн талаа, эрме чөл. 2. Аюу чээнге кирди. 3. Кээде күн жаайт. 4. Кийинчерээк унутулуп калды. Мээримдин бөбөгү бар. Ал менин бөбөгүмдөн кичирээк.

Үү – Тыбышы

Сөздүк диктант

Күчтүү, сүттүү, түрдүү, кичүү, түрлүү, сүзүү, тирүү, үлгүлүү, күүгүм, көнүгүү, киришүү, сүрдүү, күүлө, күү, элүү, келүү, кесүү, кетүү, кирүү, жетүү, түстүү, көрүүчү, жемиштүү.

*****

Көрүү диктанты

1. Күчтүү болсоң, жердей бол. 2. Акыл үйдүн кичүүсү. 3. Окуучулар көнүгүү жасашты. Комуздун күүсү уккулуктуу.

*****

1. Күрөң уй сүттүү. 2. Актан күү чертти. 3. Апамдын гүлдүү көйнөгү мага абдан жагат. 4. Бүгүн үндүү тыбыштарды үйрөндүк.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Үч күчүк үшүп,
Үнү бүтүп,
Көзү бүтүк.

Жаңылмач

Өө - Тыбышы Сөздүк диктант

Сөксөөл, дөөлөт, сөөмөй, күнөө, бирөө, үчөө, төртөө, бешөө, жетөө, мөөнөт, төртөө, көөлө, сүлөөсүн.

*****

Дөңсөө, мөөр, өргөө, өткөөл, сүлөөсүн, зөөкүр, издөө, изилдөө, дөө, чөө, ээлөө, ийлөө, сүйлөө, жөндөө, сүйрөө, тейлөө, өлчөө.

Көрүү диктанты

1. Төө көп жүк көтөрөт. 2. Сөксөөл талаада өсөт. 3. Дөөлөт чөгүнгө суу куйду. 4. Өрөөнгө мал жайылат. 5. Акмөөр базарга барды.

*****

1. Экөөнүн иши жакшы. 2. Өргөө жээкке тигилди. 3. Сууга өткөөл салынды. 4. Жакшы сүйлөөгө үйрөнөлү. 5. Сөөлжан кара топуракта жашайт.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Табышмак

Үчөө ынтымактуу дешет,
Бирөө куйулуп түшөт.
Бирөө кубанып ичет,
Бирөө кулпунуп өсөт.

(жаан, жер, өсүмдүктөр)

Жалкоонун ыры

Курбулар билбейт мүдөөмдү,
Уйкучулук күнөөмбү?
Мыскылдап күлөт бүт класс,
Ушунча кейпим жүдөөбү?

А.Токтомушев

Уу – тыбышы Сөздүк диктант

Уу, суу, буу, уул, уук, окуу, улуу, суук, жазуу, буудай, буурчак, куурчак, жуу, ачуу, катуу.

*****

Жабуу, канаттуу, тоолуу, жууркан, кууш, жазуучу, таруу, ууз, куруу, сулуу, суур, кошуу.

*****

Жуун, шарттуу, окумуштуу, окутуучу, тууган, жуур, майлуу, сулуу, кардуу, койлуу, пайдалуу, канаттуу, жылдыруу, токойлуу, тамактануу, жайлуу, угуу.

*****

Сыйкырдуу, кыялдануу, чогуу, атуул, казуу, баруу, келүү, Уулбүбү, басуу, жабдуу, жыгуу, куруу, улуу, уул, учуу, урматтуу, Уулгелди.

Көрүң диктантаы

Буу

Уулгелди сууга барды. Суудан буу көтөрүлүп жатты. Суу муздак эле. Уулгелди таң калды. Суудан эмне үчүн буу чыкты.

*****

1. Маймыл бир ууч буурчак алып келе жатты. Жолдон бир буурчагын түшүрүп алды. Буурчакты алам деп жатып, дагы бирди түшүрдү.
2. Соңкөл - аккууга жайлуу көл.
Акуулар көлдө болот.

*****

1. Аюу чээнге кирди. 2. Биз таттуу тооч жедик. 3. Мектепте жолугушуу болду. 4. Асан туура сүйлөдү.

Өзүн-өзү текшерүү диктантаы

Кышкы кыялдар

Учкандай аппак аарылар
Уюлгуп жерге жаады кар.
Касиет анда, күч анда
Заматта жокту бар кылар.

Т. Самудинов.

Макалдар

Балбан болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн.
Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген.

*****

Эмгегин катуу болсо
Жегениң татуу болот.

Табышмак.
Чуу-чуу-чуу чыгат,
Чоргосуна суу чыгат. (Самоор)

2 - класс
К- тамгасы

Сөздүк диктант

Канат, кашык, карандаш, карындаш, китеп, кол, койчу, китеп, каз, кар, кабар, кагаз, казан, каалга, караан, калпак, казык, калк, кайгы.

*****

Кант, карышкыр, капалуу, калемпир, калк, кайдыгер, кампа. калыс, калың, камчы, камыш, кан, канжар, каникул, кайгы, капкан, капуста, кара, көз, күч, каракчы, каш, кебез.

*****

Кешик, кечээ, келди, капачылык, карга, кемпир, керек, кет, кеч, килем, класс, клуб, козу, конок, кой, комбайн, комуз, куурдак, кетмен, кулун, кумура, курт.

*****

Канышай, Калысбек, Керимкан, Кылыч, кекиртект, кеңеш, кыш, кызык, токмок, белек, куу, калыс, кудук, каада, куда, эки, ийик, бек, акы, камыр, чака, кара, бычак.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Түлкү

Түлкү өтө куу жаныбар. Мергенчи капкандын үстүнө эт таштады. Эртеси эт жок, капкан ошол бойдон калды. Капкандан этти алып кетиш бир гана түлкүнүн колунан келет. Мергенчи экинчи капкан салганда түлкү капканга түштү.

Ысык-Көл тууралуу уламыш

Илгери типтик тоонун чокусунда бир хан сарай бар экен. Бул сарай бир каардуу ханга тиешелүү эле. Бир күнү хан бир кедейдин сулуу кызы бар деп угуп калды. Хан ошол замат жигиттерине ал кызды алып келүүгө буюрду.

*****

Кыз: “Ханга күң болуп жүргөнчө өлүм артык”, - деп хан сарайдын терезесинен секирип кетти. Ошол замат хандын таштан салынган сарайы кулап, анын ордуна көпкөк, жылуу бир тоодой көл пайда болот. Ал көлдү элдер Ысык-Көл деп аташты.

Сөздүк диктант

Кап, жок, ток, така, сака, мык, көл, арык, карып, там, тап, көлчүк, кайчы, чака, сызгыч, таман, саман, , бака, так, сак токту, улак, топоз.

Көрүцү диктанты

Асан кайгы акындын бакшылыгы да бар экен. Анын акыркы жылдары көздөп алган бир максаты болгон. Ал “Ыйык жер” деген икаяны ыр менен жазган. Ал дастан жалаң акыл-насаат болгон.

*****

Кайсы бир мурунку мезгилде жээренче чечен аттуу адам жашаган. Ал өз мезгилиндеги акылдуу, сөзгө чечен, көрөгөч адам экен. Анын Төлөмырза деген кем акыл уулу болгон. Ал жалганчы, жалкоо болуптур.

*****

Бөлө деген ким?

Бөлө – бир тууган кыздардын балдары. Бир атанын, бир уруктун кыздарынан төрөлгөн балдар-кыздар бөлө болушат. Менин бөлөлөрүм көп. Алар биздикине көп келишет. Биз бири-бирибизди абдан сыйлайбыз.

Э – тыбышы

Сөздүк диктант

Биздин шаарда муз тебүүчү аянтчалар бар. Кечкисин ал жак жарык болот. Балдар да, чоңдор да абдан көп келишет. Менин коньким бар. Музду Асан, Керимбек жакшы тебет экен. Көңүл ачып, кечке маал үйгө келдик.

*****

Эчки, Эмил, эрмек, эмгек, ээлик, ээрчи, эртең, кечээ, элек, терек, тепкич, темене, тебетей, ээр, эр, кээде, кээ бир, келечек, эрин, эмерек, элүү, экзамен, экология, экран, экскурсия, экскаватор, энчилүү, элдик, эпос, электр, элес, элечек, элчи.

*****

Эмгек, эмне, эшек, эреже, элес, эрке, эрте, эс-акыл, эсте, этек, этиш, этика, электр, элик, эңил, эсеп, тезек, керек, терек, теп, эт, эзүү, сез,

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Илгери жоокерчилик замандарда Баласагын аттуу капкалуу шаар болгон экен. Жоокерчиликтин бир катуу кармашында бул шаар талкаланып жок болот. Жалгыз сакчыларга курулган мунара калып калган. Бурана ыйык болгондуктан, талкаланбай ушул күнгө жеткен.

Көрүү диктанты

1. Эжем эрте келди. 2. Эркин эгин септи. 3. Эчки эгинди жеди. 4. Эсен эшикке чыкты. 5. Белек экскурсияга барды. 6. Эртең экзамен болот. 7. Энем уй саады. 8. Уста элек жасады.

*****

1. Эрте турсаң ырыскың мол болот. 2. Мен экинчи катарда отурам. 3. Эч ким, эч нерсе унутулбайт. 4. Эл жыйналды.

Текшерүү диктанты

Табышмак

Окшош экен бүт баары,
Узун экен буттары.
Болсо дагы канаты,
Билбейт экен учканды.

(индюк)

Жайкы каникул

Жайында биз жакшы эс алдык. Жайлоого чыктык, көлгө түштүк. Жайлоодон кымыз ичтик. Ден соолугубузду чыңдадык. Көлгө барганда катерге түштүк. Жайында жыргал.

*****

Жомок

Чоң атам көп жомок билет. Биз жомокту көңүл коюп угабыз. Мага өзгөчө айбанаттар жөнүндө жомоктор жагат. Мен да чоң атамдан көп жомок үйрөндүм.

Созулма үндүүлөрдү кайталоо үчүн эркин диктант.

Боор

Боорду кууруп же кайнатып бышырса болот. Боордо витамин көп. Ал – тез быша турган тамактын бири. Боорду сууга салып, туз татытып, 30-40 мүнөтчө кайнатып, бышкан кезде, келки-келки туурап, шакекче кесилген пияз менен жесе болот.

Устукан

Кыргыздардын эң негизги конок тамагы болуп эт эсептелинет. Конок үчүн атайын кой союлат. Устукан тартуу салттары өткөн замандан ушул күнгө чейин бекем сакталып келе жатат. Улууларга жана кичүүлөргө тартылуучу устукандар эки башка.

Улуттук оюндар

Ар бир эл өзүнүн салты, үрп-адаты жана улуттук оюндары менен да айырмаланат. Ал эми кыргыз элинин улуттук оюндары болуп ордо, тогуз коргоол, оромпой, дүмпүлдөк, ак чөлмөк, аңгилдек, уюм тууду, селкинчек, упай жана башка ат оюндарынын түрлөрү эсептелет.

*****

Таргыл уй ургаачы музоо тууду. Жума күнү туулгандыктан биз аны Жумагүл деп атадык. Музоо бат эле телчикти. Биз ууз жедик. Ууз абдан таттуу экен.

Тандалмалуу диктант

Биз көлдөн кечээ келдик. Бүгүн болсо жайлоого барган жатабыз. Жайлоо салкын экен. Тоого чыгып гүл тердик.

Аркан тартыш

Биз эки командага бөлүнүп, аркан тартыштык. Эки команда тең күчтүү болчу. Мелдеш көпкө созулду. Акыры биз жеңдик.

Чыгармачылык диктант

Кызыктар дүйнөсүнөн

1. Сууга ылдыйраак чөмүү үчүн крокодилдер таш жутушат. 2. Шимпанзелер күзгүдөн көрүнүп өзүн тааный алышат. 3. Пингвиндер бир жарым метрден бийигирээк секире алышат. 4. Төөнүн өркөчү бар болгону менен анын омурткасы түптүз. 5. Денесине салыштырып эсептегенде, мээси эң чоң жаныбар – бул кумурска.

Эңилчек

Бул тоолуу аймактарда ташта жабышып өскөн өсүмдүк. Өтө бийик эмес, жалпак. Алар ар түркүн түстө болот. Бул өсүмдүктү бөйрөгү ооруган адамдар ичкен.

Үндүү жана үнсүз тыбыштар

Сөздүк диктант

Шамал, тарак, мээлей, темир, күмүш, көчө, килем, кийим, таалай, сүрөт, тоолор, деңиз, бактар, сулуу, бийик, таза.

*****

Сат-сот, так-сак, така-сака, эт-өт, төк-ток, бал-бел, тал-тол, кыр-кер.

*****

Кызыл, кара, бийик, чоң, тар, кең, кооз, күрөң, жакшы, агыш, көгүш, мыкты, такыр, ысык, күлгүн.

*****

Китеп, бала, темир, акыл, саман, уй, жаныбар, отургуч, калем сап, телефон, алтын, суу, белек, кесе, камыш.

*****

Сугар, бас, чурка, карма, ал, бер, төк, сапыр, сүйлөш, бийле, ойно, көрүш, токто, кемир, чоңой.

*****

Кеч, эрте, бүгүн, өйдө, ылдый, быйыл, мурун, дагы, тез, кызуу, катуу, жогору, төмөн, кечээ.

*****

Бөрү карагат

Бул тоолуу жерде өскөн карагат. Апам карагаттан кыям жасады. Кадимки тумоого бул миңдин бири. Бөрү карагаттын тамыры да дары. Ал кан басымга, бөйрөккө, боор ооруга пайдасы чоң.

*****

Мамыры гүл

Бул чөп тоолуу бийик жерде өсөт. Чөптү август айында, катып кете электе терет. Кургатып ич өткөктө кайнатып ичишкен. Азыркы тетрациклин дарысында мамыры гүл кошулмасы бар.

3-класс

Чыгармачылык диктант

1. Сөздөрдү уңгу жана мүчөгө бөлгүлө.

Айылдан, тоодон, көлгө, сөздү, шаарда, бакка, аарыны, алмага, китептин, койду, балыкчы.

*****

Карагайлуу, өсүмдүк, классты, шаардан, булут, койчу, лагерде, элдүү, булактар.

*****

Акылдуу, тапкыч, Акматка, шаарга, көлдөн, айылга, баланын, көлчүктүн, жайлоого, эс алуудан, Бишкекке, сууга, китепканачы, малдуу.

Күрүч

Күрүч сиңимдүүлүгү мыкты тамак. Ал крахмалга, белокко бай. Ар кандай витаминдер, минералдык заттар көп. Аны сууга бышырып жеген пайдалуу.

*****

Айша мектепте окуйт. Ал бүгүн үйгө эрте келди. Апасына жардам берди. Андан кийин сабак окуду. Анан достору менен ойноп келүүгө көчөгө кетти.

*****

Өзүн-өзү текшерүү диктанты.

Кара чыйырчык
Кара чыйырчык көрсөңөр,
Урбагыла таш менен.
Жыгачтан уя салгыла.
Ала шалбырт жаз менен.

Бала бакча

Бала бакчада балдар көп. Тарбиячы эже балдарга ыр үйрөттү. Алар жакшы ырдашты. Майрам күнү ата-энелерге концерт тартуулашты. Ата-энелер абдан кубанышты.

Куурчак театрда

Биз куурчак театрга бардык. Ал жерден сонун жомок көрдүк. Жомок бүткөндөн кийин биз куурчактар менен тааныштык. Куурчактарды ойноткон эже-агайлар бизге маек куруп беришти.

Жатыш жөндөмө

Кимде? эмнеде? кайда? каерде?

Сөздүк диктант

Театрда, жайлоодо, лагерде, кыштакта, кемеде, класста, мектепте, бизде, тоодо алмада, Маликте, короодо, комузда.

*****

Менде, сенде, шаарда, кайыкта, анда, жазда, паркта, Ысык-

Көлдө, арабада, балыкта.

Тандамалуу диктант

Күн жылып, жаз келди. 2. Бүгүн паркка барабыз. 3. Мен селкинчекке түштүм. 4. Токойдон козу карын тердик. 5. Куштар жылуу жакка учуп кетишти. 6. Апам дүкөндөн оюнчук сатып берди.

*****

1. Мурат Америкада болду. 2. Мектепте ата-энелердин чогулушу болду. 3. Менде түстүү карандаштар бар. 4. Балыктар сууда жашайт.

Барыш жөндөмө

Кимге? эмнеге? кайда?

Сөздүк диктант

Талаага, балага, атасына, карандашка, жолборско, айылга, китебиме, шаарга, тоого, кайыкка, журналга.

*****

Көлгө, айга, күнгө, Кайратка, Жаңылга, Жылдызга, жолго, уяга, атка, сууга.

Көрүңү диктанты

1. Акмат Келдибекке жолукту. 2. Жазгүл шаарга кетти. 3. Окуучулар каникулга тарашты. 4. Биз тоого чыктык. 5. Мирбек Бишкекке кетти. 6. Жолдон Калыска, Майрамбекке, Таалайга жолуктум.

*****

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөм түзгүлө.

Айылга, сууга, талаага, тоого, окууга, сабакка, ойноого, көлгө, класска, мектепке.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Бакыт-таалай орноду,
Кайраттуу элим кыргызга
Элимдин болуп эркеси
Жетким келет жылдызга.

(К.Маликов.)

Илик жөндөмө

Кимдин? Эмненин?

Сөздүк диктант

Учкучтун, чымчыктын, кулундун, күрөктүн, бактын, мугалимдин, чананын, ороктун, козунун, кагаздын, Алымдын, Керимдин.

*****

Тооктун, коөндун, аюунун, суунун, тоонун, малчынын, уңгунун, тоонун, талаанын, мүчөнүн, заводдун, коңгуроонун, ээрдин, жашылчалардын, өрүктүн.

Чыгармачылык диктант

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып, сүйлөм түзгүлө.

Китептин, мугалимдин, Ата Мекенибиздин, элдин, заттын, менин, сенин, анын, жаңгактын.

*****

Көп чекиттин ордуна тиешелүү сөздөрдү коюп жазгыла.

(мектептин, Бишкектин, театрдын, үйдүн, класстын)

1. Апам ... ичин жыйнады. 2. Биздин ... терезелери чоң. 3. Үй менен ... ортосу элүү метр. 4. ... жанында дүкөн бар. 5. ... көчөлөрү кооз.

Табыш жөндөмө.

Кимди? Эмнени?

Сөздүк диктант

Окуучуну, китебимди, балдарды, эжемди, баланы, досту, көчөнү, сабакты, үйлөрдү, көчөнү, кийимди, баласын, катты, китепти, калем сапты, арааны.

*****

Аарыны, жөргөмүштү, уяны, көйнөктү, карганы, үйдү, койду, кызды, бөлмөнү, тамакты, классты, мектепти, өтүктү, сызгычты, таракты, гүлдү.

Тандамалуу диктант

Көрчү менин ширелишкен элимди,

Көрчү, менин гүлдөп жаткан жеримди.

Көрчү, менин ширелишкен элимди,

Жеңген, жеңгич элден өскөн шеримди.

(А.Токомбаев.)

Тазалык күнү

Бүгүн тазалык күнү. Назгүл гүлгө суу куйду. Эрлан терезени тазалады. Нуриса партаны сүртүп жатат. Алишер суу ташып берди.

Класс абдан таза болду. Баарыбыз кубандык.

Чыгармачылык диктант **Төмөнкү сөздөрдү катыштырып, сүйлөм түзгүлө.**

Бадыраңды, чамгырды, пиязды, картошканы, малды, жерди, кыштакты.

*****

Белгиленген сөздөр кайсы жөндөмөдө турат.

Кубан **иштегенди** жакшы көрчү. Кубан **алманы** отургуза турган **жерди** казып, жумшартып, **кыкты** төктү. **Короону, бак-дарактарды** тазалап туруудан түк эринчү эмес.

Жаздын алды менен кара чыйырчыкка арнап, уя салып койчу. Ага кара чыйырчыктар келип, зыяндуу **курт-кумурскаларды, чымын-чиркейлерди** жеп турчу.

Чыгыш жөндөмө

Кимден? Эмнеден? Кайдан?

Сөздүк диктант

Аянттан, деңизден, суулардан, капчыгайдан, көпүрөлөрдөн, короолордон, арабадан, үйдөн, төөдөн, нандан, күздөн, жаздан, жайдан.

*****

Жылдан, айдан, күндөн, түндөн, эшиктен, жээктен, эмгектен, кийимден, чоң атадан, чоң энеден, кардан, шаардан, шамалдан.

4 – класс

Созулма үндүүлөрдү кайталоо үчүн эркин диктант.

Бир маалда күн катуу күркүрөп жамгыр жаады. Жаан бир саатка созулду. Арыктагы суулар көбөйдү. Суу жээктерди каптады. Кечүүлөр тереңдеди.

*****

Быйыл жай жаанчыл болду. Чөп да жакшы өстү. Жайлоого чыккан мал да семиз түштү. Ага жараша той көп болду. Биз да чоң атамдын 80-жылдыгын белгиледик.

Жаман жолдош.

Эки жолдош токойго барды. Бир убакта алар алды жактан чоң аюунун келе жатканын көрүштү. Жолдоштордун бирөө бактын башына чыга качты да, жашынып калды.

Менин айылым

Биздин айыл тоонун этегинде жайгашкан. Жылдын төрт мезгилинде тең биздин айыл абдан көрктүү. Айылыбызда чоң дүкөн бар. Ал жерде адамдарга керектүү бардык нерселер сатылат. Ошондой эле биздин айылда мектеп, бала бакча, оорукана да бар.

Мейман тосуу

Кыргыздар – жеринен меймандос калк. Мейман келгенде дасторкон жайып, тамак-ашын кенен коюшат. Дасторконго эң биринчи нан коюлат. Сыйлуу конок келгенде кой союлуп, эт тартылат.

Үндүү жана үнсүз тыбыштар.

Текшерүү жат жазуусу

Биздин айыл

Биздин айыл чоң жолдун жээгинде. Айылыбыз чоң. Айылда ар түрдүү улуттун өкүлдөрү жашайт. Алар: уйгур, өзбек, казак, орус, кыргыз улуттары. Менин кошуналарым орус улутунан. Биз абдан ынтымактуу жашайбыз.

Малакай

Малакай - көбүнчө карыяларга мүнөздүү баш кийим. Ичи түктүү болгондуктан башта жылуулукту сактаган. Ошондуктан, карыялар көбүнчө жатаарда кийишкен.

Тебетей

Тебетей – кыргыз элинин баш кийимдеринин негизги үлгүсү. Анын жасалыш ыкмаларында бөтөнчөлүктөрү бар. Ошону менен бирге аймактын айырмачылыктары да көрүнөт. Тебетей кийүү бардык курактагыларга таандык. Ал жаш өзгөчөлүктөрдү да аныктайт.

Жоолук

Жоолук - аял затынын баш кийими. Жоолукту жерге таштабоо керек. Аны башка, моюнга салынса болот. Менин чоң энемдин жоолуктары абдан көп.

Үндүү жана үнсүз тыбыштар

Сөздүк диктант

Сап-тап, бата-ката, катыр-кетир, тап-теп, така-сака, бала-бата, тамыр-темир, көмүр-дүмүр, кам-кем, бар-бер, тала-талаа, ат-эт.

*****

Көз, ачык, эшик, ак, килем, тиш, киши, үн, күкүк, күз, күч,

күлүк, бүлөө, жүн, өмүр, өтүк, эмне, эмерек, иш, элик, карапа, кетмен, табышмак, береке, така, теке, кемпир, курулуш, эчки, кашык, чоку, Темирбек, желек, бака.

*****

Өрдөк, электр, китеп, дептер, кар, бармак, ортон, эрмек, чыпалак, аты жок, күчүк, билик, билим, бийле, уйку, клуб, кулун, музей.

*****

Алча, жүзүм, капуста, арпа, дарбыз, ит, карышкыр, түлкү, бугу, кой, эчки, жылкы, жылан, курт, буудай, таруу, мышык, күчүк, карга.

Чыгармачыл диктант

Төмөнкү сөздөрдү катыштырып сүйлөмдөрдү түзгүлө

Билик, чыракты, кыялды, той, куудулду, жаныбарды, темирди, билимди, көмүрдү, окууну, мезгилди, бир-тууганды.

*****

Кызыл, сулуу, акылдуу, бирдей, тууганчыл, көңүлсүз, коркунучтуу, жашыл, сергек, уйкучу, билимдүү.

Өзүн-өзү текшерүү диктанты

Зебра

Зебра – жылкы тукумуна кирген жаныбар. Ошондуктан дене түзүлүшү да аттардыкына окшош. Баарыбызга маалым болгондой эле бардык зебралардын ак-кара тилкелери бар. Сырттан караган адамга бул тилкелер бирдей көрүнөт. Бирок адамдардын бармак издери бири-бирине окшошпогондой эле зебралардын тилкелери да бири-бирине такыр окшошпойт.

*****

Бул жаныбарлар бир гана Африкада жашайт. Аларды тоо кыркаларынан, түздүү жерлерден жолуктурууга болот. Зебралар ынтымактуу келишип, топ-топ болуп жашашат. Ар бир топто эң аз дегенде, алтыдан онго чейин зебра болот. Алар бир жерде туруктуу жашашпайт. Суунун тартыштыгынын айынан ар дайым жашаган жерлерин которуп турушат.

Көп тил билүү

Көп тил билүү абдан жакшы. Менин эжем англис, немис, түрк тилинде эркин сүйлөйт. Ошого жараша анын достору да жер жүзүнүн ар кайсы бурчтарында жашашат. Тилди үйрөнүү үчүн чоң эмгек керек. Эжем өзүнүн талыкпаган аракетин менен көп ийгиликке

жетишкен. Мен да азыр англис тилин үйрөнүп жатам.

Самын

Самынды колдонбогон бир да адам болбосо керек. Ал биздин тазалыгыбызды камсыз кылуучу каражаттардын бири. Кыргыздар мурун самынды өздөрү колго жасап алышкан. Алабата чөбүн өрттөп, күлүн эчкинин майы менен аралаштырып, кайнатышкан. Бүгүн самындын абдан көп түрлөрү бар. Аларды ар бир адам өз табитине жараша тандап алса болот.

Түлкү менен коөн

Элдин айтуусуна караганда мурда түлкүнүн куйругу жок экен. Карышкыр менен мамилеси жаман болуптур. Анан куйругунун жоктугунан баскан изин жашыра албай, мунусу өзүнө чоң залалын тийгизчү экен.

*****

Бир күнү түлкү калың токойго барып, дарактын түбүндө жаткан коенду көрүп калат. Кондун куйругу узун экен. Түлкү коенду кармап алып, жемекчи болот. Ошондо коөн: “Мени өлтүрбө куйругумду берем”, - дейт. Буга түлкү макул болот. Экөө куйруктарын алмашат. Ошондон бери түлкүнүн куйругу болуп калыптыр.

Жер жүзүндөгү элдер

Жер жүзүндө ар түркүн элдер жашайт. Жалпы адамзаттын саны 5 миллиарддан ашат. Кээ бир элдер көп, кээ бири аз. Адамдын саны 100 миллиондон ашкан элдер бар. Мисалы, ага кытай, япон, орус, бенгалдар кирет.

Жандуудан балык чоң

Кыргыз элинин байыркы замандан бери айтып келе жаткан уламыш–лакабы жандуудан балык чоң деп айтылат. Балким, кыргыз сууда жашагандардын көбүн балык тукумуна кирет деп ой жоруган болсо керек. Ошондуктан китти да балык катарына кошкон. Чындыгында кит балык эмес. Ал сүт эмүүчү жаныбарлар катарына кирет.

Кол күрөш

Күч сынашмай оюн. Эки бала маңдай-тескей отурушат, оң колдорунун манжалары өйдө карайт да, бири-биринин колун бекем кармашат, чыканактарын столго коюшат. Сол колдору менен столго таянып турушат. Калыс белги бергенде, ар кимиси атаандашынын

колун чалкалата жыгууга аракет кылат. Ким жыкса утушка ээ болот.

Ейфел мунарасы

Ейфел мунарасынын 167 тепкичи бар. Анын – бийиктиги 305 метр. Бул имарат – 19-кылымдагы инженерлик кереметтердин бири. Ейфел мунарасы Париж шаарынын символу болуп эсептелет. Мунаранын инженери Ейфел.

Кытай сепили

Кытай сепили – дүйнөнүн эң чоң курулушу. Бул сепил биздин заманга чейинки 220-жылы көчмөн түрк баскынчылардан коргонуу максатында курулган. Кытай сепилинин узундугу 6,350 км., туурасы 55 метр. Ал эми бийиктиги – 12 метр.

Курманалиева Ч.А., Асирдинова Т., Мусаева А.А.

Башталгыч класстарда жазуу иштерин жүргүзүүнүн жолдору (1-4-класс)

Педагогикалык колледждин окутуучуларына, студенттерине, орто мектептердин башталгыч класстарынын мугалимдери үчүн

Тех. редактор: Жакыпова Ч.А.
Компьютерге калыпка салган: Жумашева Ж.Ж.

К.Тыныстанов атындагы ҮМУнун
полиграфиялык комплексинде басылды
Заказ 505 Тираж 25.
Тел.: 52696